

БОРБЕ ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ ШУМАДИЈЕ

КОАЛИЦИЈА НЕМЦИ — МИЛАН НЕДИЋ —
— ДРАЖА МИХАИЛОВИЋ

У августу 1944. Савезници су наставили офанзиву на свим фронтovima.

Црвена армија је 22. августа ушла у Румунију, која је сутрадан прекинула односе са Немачком, а склопила примирје са СССР-ом, да би већ 25. августа објавила рат Немачкој. Бугарска, највернији ратни савезник Немачке, окупатор у Србији и Македонији, покушава да изиграва савезника проглашавајући 25. августа неутралност (!), 29. августа наређује повлачење 1. окупационог корпуса из Србије и 7. дивизије из Грчке али јој све то није сметало да са 5. армијом настави окупацију Македоније.

Немци крајем августа почињу повлачење 4. СС оклопне дивизије из Грчке и пребацивање 1. брдске дивизије из Црне Горе у североисточну, а 7. СС — дивизије „Принц Еуген“ у источну Србију.

Западни савезници 15. августа су се искрцали на југ Француске, а настављали су напредовање у Италији и 22. августа ослободили Фиренцу.

Победоносно приближавање Савезника, испадање из рата немачких сателита и све тежи порази немачке армије били су весници и брзог ослобођења Србије.

Домаћи издајници су се још чвршће везали за немачке окупационе снаге, јер су у томе видели једини начин да избегну дефинитиван пораз у борби са народноослободилачким покретом и могућност да, једни као савезници Немачке, други као „следбеници“ западних сила, ипак заједно, у тренутку завршетка рата, буду на одлучујућим позицијама у Југославији, заправо пре свега у Србији, и тако обезбеде повратак краља у земљу, односно обнову капиталистичког друштвеног уређења у њој. Сви су они очекивали да ће се ратно савезништво Запада са Совјетским Савезом претворити у сукоб и да ће у њему победу однети — Запад. Понто су четници у току целог рата уживали већу или мању помоћ и наклоност Запада, сви домаћи издајници су им препустили водећу улогу. Четници су и у тим тренуцима уживали подршку америчке владе, а и

неких других политичких снага и институција у западним земљама. Почетком августа америчка влада је одобрила слање војне мисије у четничку Врховну команду (Британци су крајем маја 1944. повукли своје мисије). У Рим је 31. маја стигао, британским авионом, члан четничког националног комитета Краљевине Југославије др Живко Топаловић, који је 18. августа у њему формирао „Српску лигу“, као део Националног комитета Краљевине Југославије у иносрпству, а 3. септембра поднео Меморандум савезничким владама и Врховној савезничкој команди Средоземља, којим тражи „прекид борбе између Тита и Драже и ангажовање свих снага у земљи у борби против Немаца“. Био је то провидан покушај да се четнички покрет спаеи и прихвати као „борац за ослобођење земље“.

Шеф америчке војне мисије, која се спустила у Прањане 27/28. августа 1944, пуковник Роберт Мак Дауел, дао је, после доласка, више изјава у којима је подржавао дотадашњу четничку политику. Посебно је карактеристична ова његова изјава:

*„Немачка је изгубила рат. Ваша борба са Немцима нас не интересује. Ваше је сада да се одржите у народу. Ја сам дошао да вам у томе помогнем“*³⁸⁶

Иако је рад ове мисије био сведен на прикупљање обавештења и враћање савезничких авијатичара, који су доспели код четника искачући из оштећених авиона приликом прелетања преко Србије, она је код четника пробудила велике наде па су је! обилато користили и у пропаганди. Поводом њеног доласка издали су и летак, у коме се, између осталог каже:

„Весници слободе су већ ту.

Пре кратког времена стигла је на Равну Гору Америчка делегација, под вођством пуковника Мак Довела, личног пријатеља Рузвелтовог ...

САД су решене да нам пруже своју оружану помоћ, да би смо могли стрести ропске ланце крвавог Немца и очистити своју земљу од свих осталих крвопија наших.

Пуковник Мак Довел и чланови америчке војне мисије остају стално на Равној Гори, због одржавања везе између Југословенске војске у Отаџбини и америчке владе.

Срби, главу горе. Капије наше слободе су већ отворене!

*Будимо спремни да са нашим оружјем сами извојујемо слободу, која нам је изнад свега драга . . .*³⁸⁷

Дража Михаиловић је до тада већ био остварио непосредан договор с Немцима, председником издајничке владе Миланом Недићем и Димитријем ЈБотићем, о појачаној и координираној сарадњи

¹ Јозо Томашевић. *Четници у другом светском рату*, стр. ЈШ1

³⁸⁷ Архив Србије, ЧА, „ДМ“-ВК^337~

у борби против НОП-а Југославије. Градитељи те коалиције били су, разумљиво Немци. Њихов положај у Србији постојао је све тежи. Нису имали довољно снага за борбу против НОВЈ, за одбрану од Црвене армије и за спречавање могућег искрцавања Савезника на Балкан. Повлачење Бугара из Грчке и Србије учинило им је положај још тежим. Немци су, због тога, тражили решење у „уједињењу свих српских снага у борби против комуниста“, под њиховим патронатом. Уз сагласност Немачке врховне команде и Министарства спољних послова Немачке, опуномоћени посланик Херман Нојбахер и командант Југоистока фон Вајкс, преко Милана Недића и непосредно, постигли су споразум са четницима Драже Михаиловића о стварању коалиције Немци — Милан Недић — Дража Михаиловић.

За окупатора и издајнике постојали су и други разлози за стварање наведене коалиције у Србији против НОП-а. На основу споразума Тито—Јубашић, од 16. јуна 1944. избегличка влада краљевине Југославије донела је 8. августа Декларацију којом је сваку јавну или тајну сарадњу с окупатором осудила као највећи злочин и издају народа.

У исто време она је позвала народе Југославије под вођством маршала Тита да наставе борбу против окупатора до коначног ослобођења.

А Врховни командант НОВЈ и председник НКОЈ маршал Тито позвао је 17. августа ЈЛМ—(Декларацијом) четнике Драже Михаиловића и оружане снаге свих осталих домаћих издајника да напусте службе окупатора и прикључе се НОВ и ПОЈ у борби против њега.³⁸⁸

Немачки командант Југоистока известио је своје претпостављене да је циљ декларације „да се по сваку цену спречи споразумевање Драже Михаиловића, Недића и Ђуришића, с једне стране, и ових са окупаторским снагама с друге стране“, и да се сви „националисти ставе под Титову команду“.³⁸⁹

Напуштен од Британаца, још неприхваћен од Американаца, у сукобу с новом југословенском краљевском избегличком владом и притиснут све тежом војно-политичком ситуацијом, Дража Михаиловић учвршћује своју сарадњу с Немцима. На тражење четника, у Тополи се 11. августа састао представник команде Југоистока фон Вреде са Једњом Четничком делегацијом. На том састанку су обе стране одредиле своје основне захтеве у сарадњи. Четници су тражили „савез свих националних снага и мобилизацију свих способних Срба за борбу против комуниста“, оружје и муницију за мобилисане и илегални статус за Дражу Михаиловића. Прихватили су

³⁸⁸ Председник НКОЈ и врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Тито упутио је 30. августа 1944. позив хрватским и словеначким домобранима, четницима и дугим ВОЈИМ јединицама издајника да до 15. септембра 1944. напусте окупатора и приђу НОВЈ и придруже се борби за ослобођење. Ко се после тог рока ухвати у служби непријатеља биће изведен пред народни суд за дело издаје народа, пише у позиву.

³⁸⁹ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији*, Београд, 1979, стр. 331.

немачку команду над својим јединицама, а одбили да носе немачку униформу. Немци су тражили да се не закључује никакав писмени уговор и да четници не предузимају никакве акције против администрације у њиховој служби, већ да је помажу.

На тада утврђеним основама односи између Немаца и четника углавном су се и развијали до краја рата. Два дана касније, 13. августа састали су се у Скакавцима (Косјерић) Милан Недић и Дража Михаиловић. Записник није вођен, а по доласку у Београд Милан Недић је изложио споразум с Дражом Михаиловићем у ових 5 тачака:

„1. — Влада (Милана Недића — И. Ђ) ће дати Дражи Михаиловићу 100.000.000 динара за плате официра и подофицира у августу и септембру 1944. године, под условом да престане пљачкање владиних установа.

2. — Влада ће издејствовати код Немаца да четници одмах добију 30.000 пуцака, 3.000.000 метака за пешадијско нпоружање, 500 пушкомитраљеза и 500 бацача.

3. — Дража Михаиловић гарантује да примљено оружје неће бити употребљено против Немаца.

4. — Да се владине снаге, ако Немци дозволе, ставе под команду Драже Михаиловића за борбу против комуниста, и

5. — Да влада стави на расположење Дражи Михаиловићу одећу и обућу којом располаже“.³⁹⁰

Неколико дана касније, Милан Недић је са целом владом посетио немачког заповедника Југоистока Вајкса и предложио му формирање „Националне српске војске“ јачине око 50.000 војника, у коју би ушли и четници Драже Михаиловића. Тај предлог је 22. августа Вајкс са Нојбахером поднео лично Хитлеру, али га је он одбио, прихватио је само тактичку сарадњу са четницима.

Милан Недић и Дража Михаиловић састали су се и 20[^] августа 1944. у Ражани (Косјејрић), где су уговорили извесне исиоруке оружја, муниције, војне опреме и новца четницима и формирање заједничких војних јединица, под командом Драже Михаиловића, за одбрану од јединица НОВ и ПОЈ.³⁹¹ Тада је и Димитрије ЈБотић прихватио Дражу Михаиловића за вођа

Тако је Дража Михаиловић, са немачким благословом, прихваћен за вођу свих издајничких снага у Србији које су се под немачком командом бориле против НОВ и ПОЈ. Заједнички штаб обједињавао је дејства четника, СДК, СДС, Специјалне полиције, других владиних снага и четничке команде града Београда. Те снаге требало је да преузму Београд од окупатора пре него што снаге НОВ и ПОЈ, са Првеном армијом, уђу у њега, а у случају неуспеха да ча новуку у Словенију.

³⁸⁰ *Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић*, Београд 1944, стр. 46—50.

³⁸¹ Архив ВИИ, К-26, рег. бр. 56/11 и 57/11.

За разлику од Милана Недића и Дкмитрија Љотића, четнички покрет је покушавао да своју чврсту везу са окупатором и даље држи у тајности. За такву политику добио је крајем августа, како је* већ речено, Јодршку амејричке војне мисије.

Крајем августа четнички покрет је примио још један тежак ударац: напустила га је избегличка краљевска југословенска влада. Наиме, у влади др Ивана Шубашића, формираној 1. јуна 1944, Дража Михаиловића није био министар (што је био у свим ранијим), али је остао начелник штаба четничке Врховне команде. Под притиском Британаца и политичке јавности краљ Петар II га је указом од 29. августа 1944. разрешио и те дужности, а маршала Тита признао за јединог вођу борбе за ослобођење Југославије.

Дража Михаиловић је наставио да спроводи дотадашњу политику, као да се ништа није променило. У име краља, који га је сменио 1. августа је прогласио општу мобилизацију, са важношћу од 1. септембра 1944. године. У Тиму је намеравао да присилно мобилише сељаке Шумадије за борбу против НОВ, а у исто време и да испуни уговор с Немцима.

Тако се угрожени непријатељ све јаче збијао, али узалуд. Он више није могао зауставити продор јединица НОВЈ преко западних граница Србије, нити захуктали народноослободилачки покрет народних маса унутар ње.

Оперативна група дивизија (2. пролетерска, 5. и 17) је 3/4. и 4. августа прешла реку Ибар и упутила се према Копаонику. Она је од 6. до 10. августа на Копаонику разбила удружене снаге непријатеља, чију је главнину сачињавала четничка IV група јуришних корпуса, са око 10.000 људи. На Златибору се прикупљао 1. пролетерски, а у источној Босни 12. корпус НОВЈ. У јужној Србији деловало је пет дивизија, које су се на Копаонику спојиле са Оперативном групом дивизија.

Директивом Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 19. августа 1944. одређена су Главном штабу Србије три основна задатка у борби за ослобођење Србије: разбијање окупаторско-недићевске власти, организовање нових јединица НОВЈ и успостављање нове револуционарне власти.³⁹²

Главни штаб Србије упутио је 26. августа позив четницима Драже Михаиловића да се прикључе јединицама НОВЈ и боре се против окупатора и његових слугу. Позив гласи:

„СВИМ ЧЕТНИЦИМА И ПРИПАДНИЦИМА ВИШЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ У ОТАЏИНИ!

На предлог југословенске владе у Лондону, краљ Петар II потписао је указ о распуштању Врховне команде. То значи да Дража

³⁸² Ноћу 10/11. јула 1944. спустио се на аеродром Косанчић новорођени Главни штаб НОВ и ПО Србије и командант генерал-лајтнант Коча Поповић, политички комесар Мома Марковић (кога је ускоро заменио Милосав Милосављевић), заменик команданта потпуковник ЈБубодраг Ђурић, начелник штаба генерал-мајор Рудолф Приморац, његов заменик Радослав Ђурић, начелник ваздухопловства Миодраг Лозић, начелник обавештајног одељења Никола Божанић.

Михаиловић и његова војска губе и последњи адут да су они краљева војска.

Једина војска која се борила и која се и данас бори против окупатора и његових помагача је Народноослободилачка војска. То признаје цео наш народ, то признају владе савезничких земаља, то признаје и краљ Петар II.

Моћне савезничке армије кују сваког сата нове победе. Ослобођено је две трећине Италије, пола Француске, Румунске ^трпе туку се са немачком окупаторском војском, Бугари разоружавају немачку војску у својој земљи.

Дижу се поробљени народи да туку своје непријатеље.

ЧЕТНИЦИ

Дража Михаиловић и Недић су слуге Хитлерове. Дан народног суда за њихова недела долази. Ваше пушке морају пуцати на непријатеља нашег народа, ви морате побити оне који су вас на зло нагонили и који су вас подло обмањивали. Не одазивајте се на четничку мобилизацију. Дража Михаиловић нема никаквог права да вас мобилише.

Зато што смо ми једини признати за праву народну војску, зато што Врховна команда југословенске војске у отаџбини више не постоји, ми Вам

НАРЕЂУЈЕМО

Да се прикључите Народно-ослободилачкој војсци и под нашим руководством поведете борбу против непријатеља нашег народа, за слободу и спас наше земље.

Не учините ли то одмах, сутра ће већ бити касно".³⁹³

Врховни штаб наредио је 28. августа Оперативној групи дивизија 1. пролтерском и 12. корпусу НОВЈ да овладају стратегијском гредом на линији планина: Рудник—Суворор—Соколска планина—Цер и са ње обезбеде продор преко Шумадије ка Београду.

Повољан развој војно-политичке ситуације у свету и земљи и позиви заведеним сарадницима окупатора да пређу на страну НОВЈ, довели су до јачег превирања и цепања у издајничким јединицама. У четничким јединицама нарочито је продубљен јаз између мобилисаних сељака и активних четника.

После тих позива и успеха 2. шумадијске бригаде, четничке јединице у Шумадији повукле су се у непосредну близину непријатељског гарнизона да држе положаје и чувају објекте које им је одредио окупатор, очекујући наилазак НОВЈ и јединица Црвене армије. У удаљенија села спуштали су се само при покушајима мобилизације, пљачки и насиља.

³⁹³ Зборник, том I, књ. 20, док. бр. 165.

БОРБЕ У АВГУСТУ 1944. ГОДИНЕ

Делегат четничке Врховне команде у Шумадији, мајор Серафим Неготинац, известио је Дражу Михаиловића 7. августа 1944. о стању у Шумадији овако:

„У Лазаревачкој зони нашао сам погоршану ситуацију, тј. све чеиће присуство комуниста и њихов долазак у места у која раније нису смели долазити. Комунистичке тројке, месни организатори и теренци (политички радници — И. Ђ) распрострли су се по целом срезу, што раније није било.

У рејону Космајског корпуса, Аранђеловачке бригаде и Рудничког корпуса, чеиће и Колубарске бригаде, постоји II Шумадијска бригада са Космајским одредом „Раде Јовновић“ и одредом „Милан Благојевић“ чија укупна јачина до сада није прешла 220—250 људи.

Када дејствују укупно показују највећу офанзивну активност, а и одвојено по одредима. Ова комунистичка група има доста муниције и то нове, немачке, око 10 аутоматских оруђа и два бацача (базуке — И. Ђ) што раније није било. Имају и неке енглеске пуш-комитраљезе.

Правци кретања комуниста: из Лазовићеве корпусне зоне, ређе упадају у грочански, а чеиће у Космајски срез правцем: Губеревац—Стојник—Дучина—Дрлупа—Велика Иванча—Раниловић, а одатле у орашачки срез: (Аранђеловац), Даросава—Орловица—Ваган—с. Прогореоци—с. Гараши, или у Лазаревачку зону: с. Венчане—Каменица—Жути Оглавак—Дрењак—Медведњак—с. Рудовци—с. Крушевица—Крушевички вис—с. Трбушница—с. Брајковац—с. Црљане“.

Даље пише да не постоји сарадња између четничких одреда, да нема обједињеног руковођења у борби, да је четничка обавештајна служба слаба, а комунистичка добра, да је најлошије стање у орашачком и Космајском срезу, а доста лоше у младеновачком, па наставља:

„У орашачком срезу су духови доста пољуљани. Има много комунистичких присталица. Тамо су комунисти ж пјеЈрала ЂишиЈаки. Рђав рад старешина и наших људи пребацио је наше присталице у њихове редове, да и не говорим о средњима. Људи који нису њихови говоре: Не тиче ме се, нека победи ко хоће . . .

Када дођу у село (четници — И. Ђ) прво објаве народу да ће стрељати 20 сељака, ако буду нападнути од комуниста. Ово је утицало да народ пређе, симпатијама или отворено, на другу страну.

Официри из Колубаре кажу да су се тамо комунисти увукли у наше редове. Они тврде да је председник равногорског одбора у селу Прогореоцима и председник комунистичког одбора у том селу. За Медића (команданта Опленачког корпуса — И. Ђ) кажу да је кукавица, улицица и достављач и да је такав био и пре рата.

Основна грешка гарде јесте што је обучена да води акције против комуниста у великим јединицама, а тако у овим условима не могу да пронађу комунисте. Када велике јединице иду тереном комуниста нема. Гарда је претресала куће, а четници су из ормара вадиле опрему, узимали овце и пекли на ражњу. Друго, у местима добро организованим од комуниста: Даросави, Прогореоцима, Гарашима, итд. где треба да буду нагиге јединице и организација њих нема ..

Четници су у августу 1941. били забринути с разлогом. Борбе су се приближавале том подручју а у исто време њихови редови су се све више подвајали на присиљене и заведене, који су гледали да их што пре напусте, и активне четнике и злочинце, који су настојали да поред себе имају што већи број оних првих.

О припремама четника да бране Шумадију говоре и ове две појединости. Илија Јовановић Лала известио је 1. августа из села Врбице Окружни комитет Крагујевца да се 2. бригада корпуса КГГ налази у Бањи, са око 200 четника, и да је у штабу бригаде вођен разговор о припреми за одбрану масива Рудника и о доласку једне немачке дивизије у Аранђеловац.³⁹⁵ Члан Окружног комитета Ђорђе Ђурић Шарац известио је 7. августа свој комитет да су четници Штарњу припремили за одбрану, појачали обезбеђење, око села ископали ровове, у зиданим кућама израдили пушкарнице и у њих поставили пушкомитраље, а прилазе селу бране унакрсном ватром.³⁹⁶

Окружни комитет Младеновца предузимао је мере да успостави непосредну везу са Сремом, у коме је НОП био веома развијен. Очекивало се да ће отуда стићи помоћ у кадровима, оружју и муницији, и да ће се наћи сигурна и стална веза са руководством НОП-а Србије и Југославије. На успостављању те везе радило је од краја 1943. Среско руководство КПЈ Посавине, а 24. јула у Посавину је по истом задатку стигао и члан Окружног комитета Марко Никезић. Он је успоставио везу са Главним штабом Војводине и штабом Посавско-тамнавског одреда и преко њих уговорио савезничку авионеку пошиљку оружја и муниције, о чему је 2. августа известио свој комитет:

„Ја сам се договорио, пошто она (Вера Димитријевић, курир између Покрајинског комитета Србије и Срема — И. Ђ) каже да то може да мајор (Цорц, гаеф Савезничке војне мисије у Срему — И. Ђ) уреди да добијемо оружје савезника. .. Места ће бити: Друговац, Влашка, Велика Иванча. .. Ово јављам да се одмах приступи спремању склопишта и др. јер ће оружја бити доста .. „³⁹⁷

³⁹⁴ Архив ВИН, ЧА, К-5, рег. бр. 4/2.

³⁸⁵ Архив Србије, ОК Ар.-478.

⁸¹¹ Архив Србије, ОК Ар.-481.

³⁹⁷ Архив Србије, ОК Мл.-769. Припреме за пријем пошиљки оружја је завршити до 12. августа 1944. године.

Пошто је примио ту поруку, Окружни комитет Младеновца је о њој обавестио делегата Покрајинског комитета Србије и он је упутио 2. шумадијску бригаду у младеновачки округ, да се нађе ближе месту прелаза преко Саве и у селима где се очекивало спуштање попиљки оружја и муниције.

Од августа када се Растала са Космајским одредом на ТУТ ведњаку, бригада је деловала у крагујевачком округу до 8. августа. За то време разбила је више обезбеђења вршидби жита, онеспособљавала вршалице и палила евиденцију овршеног жита у крагујевачком округу и учвршћивала своје јединице. Према извештају Лазаревачке четничке бригаде, она је са 2. шумадијском бригадом водила једну мању борбу 4. августа и другу, „огорчену“ борбу, која је трајала 6 часова, 6. августа. Обе су биле у рејону Пркосава— заселак Каменица и ³⁹⁸ битака је било на обе стране.

Јелегат Покрајинског комитету Младеновца да ће доћи са бригадом у њихов округ. Када је бригада 7. августа кренула у том правцу, он је јавио да због заузетости неће моћи да дође и у писму додао:

„У случају да су се другови преbacили шаљите их одмах овамо . . . У случају да се ти другови нису преbacили онда гледајте да бригади снабдете са извесном количином муниције. Даље, дајте бригади нешто новца. Ако је стигло што другова из Београда прикључите их бригади . . .“

Бригада је 8. августа прешла у рејон Дрлупе, Дучине, Стојника (сопотског) и Баба, где је очекивала пребацивање Посавско-тамнавског одреда преко Саве. Како до тога није дошло, она је 10/11. августа (према извештајима СДС 12/13. августа) прошла кроз Рогачу, исписала пароле и излепила плакате на јавним местима, што је сутрадан учинила и у Ђурицима, па се пребацила у Друговац и састала са Космајским одредом.

С Космајски одред се 2/3. августа вратио у младеновачки округ. Наредна два дана политички комесари одреда и чета присуствовали су саветовању које је организовао Окружни комитет Младеновца са политичким радницима округа и одреда. У свим срезовима и у око 40 села радили су срески и месну народноослободилачки одбори и оцбори другизГ "антифашистичких организација." Саветовање је било значајно за сагледавање политичког стања у округу и одређивање задатака у наредном периоду.

³⁹⁸ У другим, нашим и непријатељским, документима нема података о тим борбама.

³⁹⁹ Архив Србије, ОК Ар.-479 и ОК Мл.-781.

⁴⁰⁰ Чланови среских НОО били су: у срезу подунавском: Миливоје Павковић Чича, Павле Лукић, Војислав Вучковић и Живадин Радојевић; у срезу младеновачком: Павле Вожић Срега, Павле Јованчевић, Велимир Савић, Мића Вујичић, Раја Дамјановић и Драгиша Цокић; у срезу космајском: Чедомир Новичић, Ђура Јовановић и Живота Јовичић; у срезу јасеничком и велико-орашачком: Бранко Катић, Мирко Пандуровић Лаза, Воја Јеремић и Милета Стојановић; у срезу грочанском Светозар Милићевић, Ђура Стојковић, Михајло Николић и Александар Марковић Лека.

После саветовања одред је наставио своја дејства: у борби 4/5. августа у Дубони избацио је из строја око 25 четника, 6. августа је водио борбу са четницима у Малом Орашју, а 6/7. августа пребацио се у Мали Пожаревац; 8. августа је у Владској запалио општинску архиву, демолирао зграду општине и одржао збор са мештанима; у Селевцу 9, а у Азањи 10. августа растерао је обезбеђење вршидбе, попалио евиденцију овршеног жита и онеспособио вршалице за рад; увече 11. августа стигао је у Друговац и састао се са бригадом и, 12. августа одржао збор са мештанима у Суводолу, а 13. августа у Биновцу, одакле су преко Малог Орашја увече стигли у Дубону.

За тих десет дана одред је нарастао на 202 борца. Штаб одреда је известио Окружни комитет да су у одреду формирана 2 батаљона.⁴⁰¹

— Командант четничке 3. бригаде корпуса КГГ известио је 14. августа команданта ПКШК да комунисти нагло јачају у подунавском срезу и да је 13. августа 700 комуниста било у Кусатку, Азањи и Селевцу, одакле су се пребацили у Луњевац, Друговац и Коњску, где су зановили 13/14. августа. Предлаже да се поседну Варовница, Дубона и Велика Крсна и спречи њихово пребацивање у космајски орез.⁴⁰²

У младеновачком срезу четници су покушавали ца мобилишу нових 300 сељака и попуне губитке које је четнички 2. јуришни корпус у саставу IV групе јуришних корпуса, претрпео на Копаонику. Како је велики број сељака из тога среза погинуо или "рањен на Копаонику, остали^се нису; хтели одазвати мобилизацији, већ су почели да пружају отпор.

— Ујутро 15. августа бригада и Космајски одред кренули су из Дубоне, преко Сенаје, Поповића и Мале Иванче, према Космају. Испред Мале Иванче, по колони је у 13 часова отворила ватру четничке заседа, па је дошло до жестоке борбе. У помоћ четницима стигао је средски одред СДС из Младеновца, коме се у Раљи придружило и једно одељење Немаца. Убијена су 4 стражара СДС и 4 четника. Око 17 часова бригада и одред су одбацили непријатеља

401 руководећи састав одреда и батаљона изгледао је овако:

Штаб одреда: командант Драгољуб Стевановић (Драга Петријевац), политички комесар Степа Стојић Божа, заменик команданта Риста Каровић Сима, а заменик политичког комесара Љубомир Ивковић Шуца.

1. батаљон: командант Јанићије Ранковић Мића, политички комесар Спасоје Зрењанин, заменик комесара Рајко Ђаковић; команда 1. чете: командир, уједно заменик команданта батаљона Ђорђе Петровић Дода, политички комесар Душан Николић; 2. чете: командир Милан Тојагић, политички комесар Љу^иша^асдаћ Ђале; 3. чете: командир Слободан Самарцић Грго, политички комесар Милорад Радовановић Туђинац.

2. батаљон: командант Степа Иванчевић, политички комесар Родољуб Андрић, заменик комесара Катарина Балаџан Каћа; команда 1. чете: командир, уједно заменик команданта батаљона, Милан Алексијевић Каверна, политички комесар Александар Милошевић Сине; 2. чете: командир Светислав Костић Брка, политички комесар Милија Грујучић; 3. чете: командир Душан Аџић Лика, политички комесар Ђорђе Гостовић. (Архив Србије, ФЖ Мл.-793 и 794).

⁴⁰² Архив ВИИ, ЧА, К-29, рег. бр. 10/1.

и преко Ропочева наставили покрет преко пруге Београд—Младеновац. Тада је изненада наишао немачки транспортни воз. Колона је затечена у неповољном положају па није отварала ватру, а Демци су, вероватно, мислили да је то четничка колона. Са косе поред СоППа срески одред СДС је створио ватру по колони, али је убрзо био принуђен да се повуче. Једна чета бригаде прошла је периферијом Сопота. У први мрак бригада и одред су ушли у Бађе и Дучину, где су и преноћили.

Тих дана ЈКПО претрпела неуспех и у Срему, па зато није могла одлучити да се ангажује против бригаде и Космајског одреда.⁴⁰³

Командант ПКШК је 13. августа известио Дражу Михаиловића да су се јединице, после краћег задржавања у Срему, вратиле, јер су биле слабе да се у њему одрже, и дигредлаже да се одустане од даљих прелазака у Срем — јер је „важније тући комунисте у Шумадији“ — а да се тек после њиховог уништења у ТТШумадији предузме нова акција у Срему, што образлаже овако:

*„Јаки комунисти стајаће нам иза леђа и настојати свим силама да овладају Београдом и крајевима у којима већ сада имају своју организацију (Смедеревски крај, Космај, област Букуље и Рудника) ..“*⁴⁰⁴

Из дучине ду бригада и Косјајски одред 16. августа наставили покрет ка Рогачи. Испред села су наишли на срески одред СДС из Сопота, који су у краћој борби одбацили преко Раниловића стигли у Велику Иванчу, где је културна екипа бригаде увече дала приредбу за мештане и борце. Космајски одред се 17/18. августа вратио у свој округ.

До очекиваног доласка Посавско-тамнавског одреда са леве обале Саве није дошло, а ни до авионске пошиљке оружја и муниције.

Из Велике Иванче бригада се 17. августа вратила у крагујевачки округ и наредних десетак дана провела на Букуљи, Венчацу, Вагану и Крушевичком вису. Из села Шумадије и Београда почеле су да пристижу веће групе нових бораца. Бригада је нарасла на око 350 бораца. Вршене су припреме за формирање трећег баталјона, предузимане мање акције, извођена обука и учвршћиване јединице.

Са планине Венчац бригада се 23. августа спустила у Бању, спалила зграду железничке станице, порушила станична постројења и покидала телефонске везе. Одатле се пребацила у Копљаре, где

⁴⁰³ Архив ВИИ, ЧА, К-54, рег. бр. 14/4—1. Још маја 1944, Дража Михаиловић је наредио да се при команди Србије формира бригада од 300 људи и 5 ПГМБ корпуса КГГ за дејства у Срему.

⁴⁰⁴ Архив ВИИ, ЧА, К-54, рег. бр. 44/4. На полеђини извештаја Дража Михаиловић је написао, оловком: „Акција у Срему одлаже се већ годину дана. Триљковић да узме Смедеревски и Космајски корпус и да у њих убаци своје старешине, како то предлаже“.

је разбила један батаљон четника и одред СДС, који су обезбеђивали вршидбу жита, па се пребацила у Белосавце, где ју је око 19.30 часова напао Срески одред СДС из Тополе. У једночасовној борби Срески одред СДС је одбачен ка Тополи, а бригада се преко Мрковца, Орашца и Буковика вратила на планину Букуљу.

ОБНАВЉАЊЕ ПОСАВСКО-ТАМНАВСКОГ ОДРЕДА

После првог савезничког бомбардовања Београда, 16. априла 1944, а и због појачаног притиска непријатеља, многи Београђани су почели да се илегалним каналима пребацују у Срем и сремске партизанске јединице. Касније су они прешли у ођновљени Посавско-тамнавски одред,⁴⁰⁵ који је крајем августа 1944. имао два батаљона, са око 500 бораца. Његов 1. батаљон пребацио се из Срема преко Саве 24/25. августа, код Умке, и ушао у састав 2. шумадијске бригаде као њен 4. батаљон.

Обнављање Посавско-тамнавског одреда (који је касније добио то име) почело је марта 1944. године у источној Босни, где је тада, између река Дрине, Саве и Босне, деловао 3. ударни корпус НОВЈ. Уз његову помоћ је 7. фебруара 1944. обновљен Мачвански одред, а штаб 3. ударног корпуса и Окружни комитет Шапца су се почетком марта 1944. договорили да у Срему формирају једну јединицу у саставу Мачванског одреда која ће преко Саве дејствовати у Мачви.

У марту је почела да се остварује замисао о обнављању Посавско-тамнавског одреда. Из Мачванског одреда издвојено је 10 војно-политичких руководилаца, а 7 из 16. војвођанске дивизије, углавном Србијанаца, и од њих је формирано језгро будућег Посавско-тамнавског одреда. За вођу групе одређен је политички радник Раде Кушић. Група је добила задатак да се пребаци у источни Срем, успостави везу са организацијом КПЈ Београда и Земуна, да прихвата, организује, наоружава и обучава нове борце из Београда и Земуна и изводи са њима борбене акције заједно са сремским партизанима.⁴⁰⁶

У другој седмици марта група је стигла у Босанску Рачу с циљем да се пребаци у Срем, али је ту затекла непријатељска офанзива у Срему, па се са 2. сремским одредом повукла на планину

⁴⁰⁵ У Срему је у исто време постојао и Посавски одред, па се у сећањима бораца често мешају.

⁴⁰⁶ о формирању и раду језгра обновљеног Посавско-тамнавског одреда постоји више сведочења, али нема изворних докумената. Раде Кушић тврди Д^р Је Јануара 1944. члан елџномског одсека врховног штЗба НОВ и ПОЈ Риста Стефановић пренео наређење Врховног штаба штабу 3. корпуса да њега са групом бораца пребаци у Срем са задатком да обнови Посавско-тамнавски одред; Жарко Атанацковић (*Земун и околина у рату и револуцији*, Београд 1962, стр. 204) пише да је Кушић „добрио задатак од ВШ и ЦК КПЈ“; Драгослав Пармаковић (*Мачвански партизански одред*“, Шабац 1973, стр. 1019) пише да је формирање Кушићеве предложио штаб 16. дивизије, а усвојио га ГС НОВ и ПОЈ преко штаба 3. корпуса наредио Кушићу да пређе у Срем, успостави везу са организацијом КПЈ у Србији и формира одред у Срему.

Мајевицу. Од ГШ НОВ и ПО Војводине група је 27. марта добила пропратно писмо за штаб 1. сремског одреда и команду сремског подручја да јој укажу „сваку помоћ“, пребаце је у доњи Срем и помогну да ухвати везу на десној обали Саве и да изведе заједничке акције у Срему.⁴⁰⁷

Група се 29/30. марта пребацила преко Саве у Босанској Рачи, преданила је у Грку (данас вишњи врвп) и 31. марта, са четом 1. батаљона 2. сремског одреда, пребацила се на Фрушку гору (Јабучу). Два дана каоније, група је отишла у Огар, где је примио командант оперативне зоне Марко Танурџић Шиптар и одредио јој стално место боравка — Обреж, где је стигла 3. априла.

Из Обрежа група је прво успоставила везу са Београдом (Раденко Поповић се пребацио преко Саве и по Новаку Милошевићу из Прова упутио писмо Љиљи Кушић у Београд). После су организована три канала према Београду и Земуну: Први, преко радника „Телеоптик“ у Земуну, који су становали у Београду, други, преко Месног комитета КПЈ Земуна, који је држао секретар Милан Стефановић Матроз, и трећи, преко Аде Циганлије (Мије Аласа) и Јакова (Јаковачке пумпе). Вера Димитријевић је у лето 1944. неколико пута препливала преко Саве, код Умке, и успоставила директну везу Округног комитета Младеновца са Штабом Посавско-тамнавског одреда. Преко те везе се пребацио у Срем и члан овога комитета Марко Никезић.

У Обреж су 6. априла стигли Србијанци из сремских једитита и прикључили се језгру, које је дошло из источне Босне. Тако је формирана чета. После првог савезничког бомбардовања, 16. априла, прилив нових бораца из Зеограда постао је масован. Они су прихватани на прелазима преко Саве и код бежанијске пумпе, и упућивани у Обреж. До 10. априла прикупљено је преко 100 бораца, па је формиран 1. батаљон од три чете са по 35 бораца (TM^)

За време мајске немачке офанзиве у Срему је изгинуо велики број нових бораца, нарочито оних без оружја, али се батаљон пробио на Фрушку гору. Половином маја, када је бфанзиџа завршена, батаљон се вратио у Обреж и наставио прихватање нових бораца Зеограда и Земуна. Они су долазили у Купиново и друга села и задшкавали се „на раду код сељака“ до доласка везе из батаљона. У то време је штпг тг ср пгновгт По^рско-тамнашси одред и да се формира његов штаб и 2. батаљон (40^)

⁴⁰⁷ *Зборник*, том I, књ. 8, док. бр. 64. Кушићева група размештена је на оперативном подручју 1. сремског одреда. У њој су се првобитно налазили: Раде и Ина Кушић, Раденко Поповић, Петар Јовановић Секула, Доилан Трнавац, Брагко Алексић доктор, Јелена Стојановић, *Јиван* Горичанин Жан и још 9 бораца.

⁴⁰⁸ Штаб 1. батаљона сачињавали су: командант Раденко Поповић, политички комесар Бранко Обрадовић Доктор, заменик команданта Милан Трнавац, заменик политичког комесара Петар Јовановић Секула.

⁴⁰⁹ Штаб одреда су сачињавали: командант Раде Кушић* политички комесар Блажо Радуновић (дошао из 3. војвођанске бригадеГ и њихови заменици.

Штаб 2. батаљона су сачињавали: командант Воја Николић, политички комесар Јела ~~Савић~~ референт санитета Нада Петровић Мира, а командири чета су били: ТЗбрад Прибић, Петар Дебелић и Јордан Стојковић Лађар.

10 Л Непријатељ је покушао да са новим борцима убаца у Посавско-тамнавски одред своје агенте. После пребацивања у Шумадију откривен је полицијски агент Торбица, када је покушао да успостави везу са својим наредбодавцима. Откривена је и Зора Печовник, која је као затвореница прихватила сарадњу са * полицијом; чим је откривена извршила је самоубиство.

у јупу је непријатељ чешће нападао подручје југоисточног Срема, у коме је деловао одред. У свакодневним борбама батаљони су стицали борбена искуства, али су се и исцрпљивали. Да би избегао непријатељске ударце, одред се још једном пробио на Фрушку гору, а затим се вратио у Карловчић, где је обезбеђивао аеродром на који су савезнички авиони дотурали оружје и другу опрему. Најпознатије борбе одреда су: разбијање Немаца, из заседе, на салашу Бугарског, и четника између Прогара и Бољеваца, када су из Шумадије прешли у Срем. У борби са четницима погинула су му 4 борца, међу њима Слободан Малбашки првак београдске опрре.

Упоредо са вођењем борби у Срему одред се припремао за пребацивање преко Саве, у Шумадију. Непрекидно је извиђао терен и пратио активност непријатеља на Сави и њеним обалама у рејонима одабраним за прелаз. Извођена је обука на новом оружју добијеном од Савезника (борци су добили и нову одећу и обућу), а извршена је и реорганизација одреда. У сваком батаљону формиране су три пешадијске и једна диверзантска чета и вод за обезбеђење. Чете су имале по 50, а вод за обезбеђење 20 бораца.

У четама су била два пешадијска вода и вод аутоматичара од 15 бораца. Диверзантска чета имала је од за борбу против тенкова, <фд/за минирања и разминирање и (бо) за кидање веза. Свако одељење имало је по 1 пушкомитраљез „брнгал“, а сваки пети борац био је наоружан енглеским аутоматом „пикавсДд“. Свака чета је имала по један минобацач калибра 60 мм и противтенковски ручни бацач „дон бул“ (базуку). Остали борци били су наоружани енглеским пушкама са довољно муниције а сви су имали ручне бомбе. Десетак бораца слабије физичке кондиције, пред полазак у Шумадију, враћено је из одреда у сремске јединице. Извршене су и морално-политичке припреме: командант одреда Раде Кушић говорио је борцима (у шуми Кадионици) о важноети-дебацивања у Шумадију и о тежини борбе у њој. Ц лист У „Истина“ који су борци највише читали доносио је вести о борби у Шумадији, терору окупатора и издајника, а детаљно су описана клања четника у Вранићу, Друговцу и другим местима.

Припреме одреда за полазак преко Саве у Шумадију завршене су крајем јула 1944. године. Пребацивање одреда преко велике, дубоке и широке Саве уједно граничне реке између Недићеве Србије и Павелићеве Независне Државе Хрватске (НДХ), представљало је обиман, тежак и сложен задатак. Десна обала Саве била је густо поседнута Српском граничном стражом СГС, а у непосредној близини «а Умци, Остружници и Београду, налазиле су се јаке снаге Немаца, белогардејаца и Недићевих одреда. Поред тога, у приобал-

ним селима били су четници Драже Михаиловића. Непријатељ је могао брзо да интервенише јаким снагама дуж целе десне обале, цестом и другом.

Посавско-тамнавски одред је располагао са неколико рибарски чамаца нађених на обали, а имао је и неколико веслача у свом ^{а-}ставу. У организацију за прелазак били су укључени: шхаб одреда, Технички пункт Ппк-РДЈ^{нскпг кпмитета Србије.} ^асреско руководство КПЈ Посавине и сај^{аднгадиНОП-а} са обе обале Саве, Космајски одред (и 2 шумадијска бригада) у Тешки илегални услови рада и одржавања ГТЗиа и ам^{ђу} великог броја учесника у организацији и оскудна средства за прелазак учинили су да припреме трају доста дуго.

Из Техничког пункта Покрајинског комитета Србије у Београду везу са Месним комитетом Земуна је одржавао Светислав Каначки Риста, а Окружни комитет Младеновца успоставио је преко Посавине непосредну везу са штабом Посавско-тамнавског одреда. Комитет је још 27. јуна упутио свог члана Марка Никезића у Посавину са Сремом да уговори детаље око савезничког допремања оружја и пребацивања одреда. О томе је 30. јуна писао Окружном комитету Крагујевца:

„26-ог о.м. јавио нам је друг Риста да из Срема . . . треба да се пре^аци хитно група . . . радника из Београда, који су сви наоружани пушкама и имају неколико митраљеза . . . Друг каже да они долазе на наш терен. Са њима је и један . . . радист мајор . . . имају и радио-станицу (реч је о Британској војној мисији чији је шеф мајор Жорж, а радиста наредник Петер — И. Ђ). Може одмах да обавести . . . да нам на одређено место баце оружје. Ми смо у вези са тим послали друга Марка да би се то што пре спровело.”

У Посавину је Марко Никезић стигао 2. јула. Прелазак преко Саве Дије му био обезбеђен, јер је непријатељ јаким снагама чувао обалу. Остао је у Посавини петнаестак дана, али се није успео пребацити у Срем.⁴¹¹

Око 15. јула Никезић ср^вратио у Окружни комитет Младеновца, који је известио Технички пункт да се „члан ОК упућен Кушићу вратио“, али везу није успоставио:

„Ми смо оставили човека да са Радом покуша успоставити везу, па да преко тебе јави датум прелаза . . . Ми ћемо чег^мти п^ихове знаке 27, 29. и 31. јула, 1, 3. и 5. августа . . . За везу смо употребили фрезера (металског уадника) који је недавно побегао Геста^{поу} у БеограСу”,⁴¹²

Каначки је 21. јула упутио „човека директно од Рада Кушића“ у Окружни комитет Младеновца да се успостави непосредна веза, и том приликом написао:

⁴¹⁰ Архив Србије, ОК Мл.-454. (Прекиди у тексту су шифровани).

⁴¹¹ Архив Србије, ОК Мл.-705.

⁴¹² Архив Србије, ОК Мл.-767 б и ПКС-628.

„Ви ћете видети да нам је то једна од најважнијих задаћа. Зато, све учините што можете да се то што брже изведе . . .”⁴¹⁴

Среско партијско руководство из Посавине известило је 18. јула Окружни комитет: „Пут који нам је одредио друг Марко да га проверимо, ми омо већ два пута ишли тамо и испитали све до ситница”; белогардејци су отишли из Умке у Шабац и Ваљево, а на терену су остали само Српска гранична стража и Специјална полиција.⁴¹⁴ Исто руководство известило је 22. јула:

„Ситуација је сад одлична. На месту прелаза на размаку од 30 км има свега 30 стражара . . . Сада је најподесније да се изведе како смо ја и друг Марко утврдили, и то најдаље до 1. августа. Ја сам био тамо 3 дана и све је тачно проверено.”⁴¹⁵

Окружни комитет Младеновца известио је 23. јула Кана^ког:

„Пункт за... има један сасвим добар, који се може одмах користити. За њега зна само један члан ОК и још један срески руководиоца. Ако ће тргати да један човек са нашег терена буде повезан са пунктом и да као курир служи, онда би могли одмах користити овај пункт. Пошто би овај човек одлично одговарао овом задатку а ми би га могли дати за тај посао, ти јави шта мислиш о томе. Пункт је врло добар . . .

Са другом, о коме си писао, састали смо се и договорили о свим стварима у вези са пребацивањем људи . . .”⁴¹⁶

Марко Никезић је 2_4^јула поново кренуо у Посавину. Тамо је успоставио везу са Вером Димитријевић, КОЈа се као курир пребацила преко Саве и враћала натраг. Када је она 2. августа препливала Саву, са сремске стране, Никезић је покушао да преко ње уговори спуштање пошиљки оружја и муниције у Шумадију. Вера је пренела Никезићеве захтеве, али се из Срема вратила с поруком да се и он пребаци у Срем. Ноћу 6/7. августа Вера и Марко препливали су Саву код Умке и стигли у штаб Посавско-тамнавског тодреда у Срему.⁴¹⁷

Пред полазак преко Саве, Марко Никезић је, вероватно 6. августа, известио Окружни комитет Младеновца:

„Ја одлазим на пут са другарицом Вером, ради бољег договора са њеним друштвом. Све остало остаје према писму. Одредски курир нека буде спреман 11. и 12. као што сам рекао, а одред и б/зигада у могућности да оду на одређена места”.⁴¹⁸

⁴¹³ Архив Србије, ОК Мл.-746.

⁴¹⁴ Архив Србије, ОК Мл.-743.

⁴¹⁵ Архив Србије, ОК Мл.-749.

⁴¹⁶ Архив Србије, ОК Мл.-751 а.

⁴¹⁷ Архив Србије, ОК Мл.-769, 775 и 776.

⁴¹⁸ Архив Србије, ОК Мл.-946.

У Посавско-тамнавском одреду Никезић је остао око три недеље, до пребацивања његовог 1. батаљона, 24/25. августа 1944, у Шумадију.

Среско партијско руководство Посавине известило је 15. августа Окружни комитет Младеновца:

„Друг Марковић још се није вратио са пута на који је отишао пре 8 дана. Он очекује од нас да му дамо сигнал, а нама је за сада уопште немогуће услед јаке посаде. Друг Милош (Радомир В. Николић — И. Ђ) ради на томе и стално се налази у непосредној близини. Он ће му дати сигнал кад то буде најпогодније ... Шаљемо за одред 10 другова и 2 другарице, од којих је Бачић Драгић изјавио да је члан КПЈ ..”⁴¹⁹

У време док се све ово догађало око обале Саве, у Шумадији је дошло до неких промена. Специјална полиција је 28. јула у Београду провалила у Технички пункт и ухапсилд (Свртислава Каначког Ристу. Из Београда се 6. августа у Мали Пожаревац пребацило 13 илегалца ооухвакених провалом и ступило у Космацки одред. Ббжидарки ДММЦЮВИћ Кмка, члан икружног" комитета Младеновца, известила је 4. августа из Подунавља да је у техници у Београду дошло до провале, да се за „Ристу ништа не зна" и „да је прошло недељу дана од хапшења, а да се ништа није догодило”.⁴²⁰

Среско руководство Посавине известило је 22. августа да је Специјална полиција ухапсила 11 сељака у Остружници, да четници и полиција у Пећанима и околним селима хапсе сељаке и одводе их у Београд, и да „услед такве ситуације друг Марко и остали другови нису стигли у одређено време, ми смо их чекали. ..”, затим, да Немци довлаче „неки материјал за подизање ...” и да су наредили сечење дрвећа на широком простору „ради бољег осматрања и дејства у жељеним зонама . . .”⁴²¹

Секретар Окружног комитета Младеновца Драгослав-Дража Марковић писао је 20. августа Марку Никезићу у Срем:

„Твој повратак се сувише одужио, како пишу из Посавине, одлагање твог повратка не води ничему. Услови се погоршавају. Твој повратак тамо ништа не може да поправи.

⁴¹⁹ Архив Србије, ОК Мл.-798.

⁴¹⁹ Светислав Каначки Риста је учесник шпанског грађанског рата од 29. јуна 1937. године. Био је члан ПК КПЈ за Србију, а од марта 1944. руководилац његовог Техничког пункта у Београду. Специјална полиција га је сачекала у илегалном стану и ухапсила 28. јула 1944. године. Сутрадан је полиција провалила у штампарију ПК КПЈ за Србију, у Крајинској улици бр. 36, у Београду. Графички радници Бранко Ђоновић и Слободан Јовић спалили су партијску архиву и борили се са агентима Специјалне полиције до последњег метка, па извршили самоубиство. Оба су проглашена за народне хероје. У Београду је тада проваљено више пунктова КПЈ и ухапшено око 20 лица, која су била повезана са Техничким пунктом. Специјална полиција је Каначког тешко мучила, тукла и убила убрзо после хапшења. (Архив Србије, ШКС-643, ОК Мл.-775 и 782).

⁴²¹ Архив Србије, ОК Мл.-808.

Наше је мишљење да се ти што пре вратиш натраг а да свакако оставиш солидне везе . . . Ми не знамо ништа како стоји ствар у вези са послом због кога си отишао . . . Ако би се то могло организовати било би сјајно . . ."⁴²²

Са штабом Посавско-тамнавског одреда Никезић је планирао пребацивање одреда преко Саве а са Савезничком војном мисијом, која није постојала у Шумадији, авионску допрему оружја и муниције јединицама у Шумадију. Поред тога, он је 17. августа написао извештај Покрајинском комитету Србије о борби у Шумадији од фебруара до августа 1944. године, у коме о стању у августу 1944. пише:

„Садашње наше снаге износе: Космајски одред 150 бораца и II шумадијска бригада 200 бораца са укупно 20 аутомата (п. митраљеа). Борбе водимо стално са четницима и жандармима, ретко с добровољцима-љотићевцима. Са окупаторским снагама нагнате се јединице и не сретaju. Немаца и Бугара има само по бункерима дуж пруге и у већим градовима (Смедерево, Младеновац, Аранђеловац, Топола).

Симпатије народа јасно су опредељене за нас и наш рад развијен је у већем делу младеновачког и великом делу крагујевачког округа (од 130 села у млад. округу у 100 се растура наш материјал). Упркос таквом расположењу народа, успели су четници да се ове зиме и пролећа добро организују. У сваком срезу имају бригаду од 200—400 људи, у којима има 10—20 процената правих (активних — И. Ђ) четника, док су остало мобилисани сељаци. Војничка вредност четничких банди врло је мала: кад имамо довољно муниције наше јединице увек разбијају 3—4 пута јаче четничке јединице. Сем тога, четници су свуда створили своје позадинске организације, које су у селима где они имају утицаја састављене од њихових људи, а у нашим селима (тј. у већини села) постављају кога било под претњом батина и смртне казне. По местима имају „равногорске одборе“, који треба да врше функцију власти, затим равногорске одборе омладине и женске одборе. Дражиновска штампa врло је развијена. Пишу против Немаца, против Недића и Љотића и против партизана (партизани наводно сарађују са окупатором у Босни, а уз то се боре за своје партијске циљеве). По срезовима имају мали број села где је њихов утицај јачи. То су села у којима стално бораве и у којима је нама приступ много отежан. Осим у тим селима, четници свуда пљачкају, батинају и кољу сељаке, да би сломили њихов отпор према мобилизацији и да деморалишући масе разбију наш утицај.

Основни проблем данас је за нас оружје и муниција. Слабо наоружање је узрок тежких губитака — од пролећа у округу младеновачком имали смо око 400 нових бораца, од тога је око 150 изгубљено, сем тога многе борце не можемо да примимо, јер немамо оружје. Пошто су четници и сами слабо наоружани, а располажу са мало муниције, то отимањем од њих само надокнађујемо утрошак

⁴²² Архив Србије, ОК Мл.-814.

муниције у борбама. У Београду има сад на хиљаде људи који хоће да иду у партизанае, нарочито радника. И поред слабих веза са Београдом, ми долазимо до многих од њих, али не можемо да их примимо услед недостатка наоружања. У селима такође расте стално расположење народа за нас, нарочито у Подунављу и младеновачком крају. Ако решимо питање оружја и муниције моћићемо у Космају и Шумадији створити крупне јединице јер су, нарочито у Космају, могућности мобилизације велике.

Изгледа да пребацивања оружја и муниције из Срема нема, јер се Сава много чува. Једини начин био би да нам се омогући примаче оружја у самој Србији. Зато би нам била потребна радио-станица, којом би одржавали везу са вама, те би сте имали руководство акцијама и преглед потреба наших јединица. Пошто за сад због немања радио-станице не можемо директно уговорити са вама, то ћемо и одржавати везу са ГШ Војводине, а ви нам преко њих јавите кад и како ћемо примити радио-станицу и телеграфисту у Србији. Преко ГШ Војводине јавићемо вам место и датум где и кад можете да нам пошаљете радио-станицу",⁴²³

ПРЕЛАЗАК 1. БАТАЉОНА ПОСАВСКО-ТАМНАВСКОГ ОДРЕДА ПРЕКО САВЕ

Први пут је Посавско-тамнавски одред покушао да се пребаци преко Саве 28/29. јула, код Умке, где је требало да га сачека Марко Никезић, члан Окружног комитета Младеновца. Те ноћи је чета Космајског одреда стигла у Сремчицу да га прихвати. Код „бреста” на Дрењаку (к. 141) и „тополе” у Срему запаљене су ватре, знак да су ГФиреме за прелазак извртене. Али, одред је закаснио, а четници су Јаким онагама потиснули чету из Сремчице ка Парцанском вису, па је прелаз одложен.

Други, успели, покушај извршен је скоро месец дана касније 24/25. августа. Из околине Купинова одред се био пребацио у Газа-ЛуГ где је борцима подељена сува храна за 3 дана. Сваки борац је ДОШо по 120 енглеских метака на пушку и још по 120 метака калибра 7,9 мм за борце у Шумадији. ГТДТАЛТМР гу тдд ттрви пут пришиле ознаке дужности на своје униформе. Из Ашање се одред пребацио у Бољевце, код манастира Фенек, где је дртдљно планиран прелаз. Осматрањем су утврђени: распоред непријатељских стражарских места, међупростори, врем© смена, правац њиховог кретања и др. Место изабрано за прелазак налазило се између Умке и Остружнице. На левој обали је, у рукавцу Саве (Јцлајзу), прикупљено 13 чамаца (9 рибарских, из ОбедскЦбаре,"2из Саве и 2 гумена, из савезничке помоћи). Чамције су рили борци из одреда и 6 сарадника НОП-а из Срема. Одржани су састанци партијских јединица, актива СКОЈ-а, четне конференцАје, састанци штабова и војних старешина.

⁴²³ Зборник, том X, књ. 20, док. бр. 163.

Одред није био обучен за прелаз преко великих река, а морао је то да учини са скромним средствима. Поред тога што је била велика водена препрека, реку Саву су добро чували и Павлићеви и Недићеви граничари. Најближе карауле СДС налазиле су се у Умци и Остружници. Дуж десне обале, на сваких 500 м налазила су се у заклонима 3 граничара, који су се омењивали сваких 6 часова. На излазу из Умке, ка Остружници, стационирана је јединица белогардејаца. Са високог умљанског торња непрекидно су осматрани Сава и Заобаље. Поред десне обале пролазили су цеста и железничка пруга Београд—Обреновац, а у Заобаљу су се налазиле јаке четничке снаге, па је непријатељ из оближњих гарнизона и са приобалног подручја могао брзо да интервенише.

Уочи преласка, 23/24. августа, на десну обалу Саве пребачена је извиђачка тројка: Живомир Анђелковић Жине, обавештајни официр одреда, Добривоје Бошковић, политички комесар четр, и Марјан Станкдвић,--дедешх—ввда. Задатак им је био да се у пола ноћи [^] пребаце код Јаковачке пумпе и у 1 час јаве на везу у усамљеној [^] кући поред пута Београд—Обреновац, у току дана да провере податке о распореду и јачини непријатеља на десној обали, и заврше остале припреме за прихватање одреда и обавесте одред о припремљености преласа. Следеће ноћи у 22 часа требало је батеријском лампом уговореним знацима да јаве да прелазак може да почне (ако прелаз није сигуран није требало ништа јављати).

Око пола ноћи патрола се гуменим чамцем отиснула на реку, непримећено приспела уз десну обалу и искрцала се; чамац је враћен.

У 1 час патрола је стигла на везу, У Драгр Ј Дрнтијт д 7у Пећане. После уговореног знака на вратима" се шјавшшжена, која је одбојно рекла да она ништа не зна ни ко су они, ни шта хоће да је пре један' сат полиција ту ухапсила једног човека, али их је, на крају упутила у кукурузиште, које им је показала. Била је то добра и сигурна веза, која је опрезно радила. Полиција то вече никог није хапсила, а патрола је стигла на црво место иако то није знала. Како је ускоро ~~требало да сване, на леву~~ обалу Саве није ни могла да се врати.

Око 9 часова код патроле је стигао [Иљр^јаГајић^; веза која је очекивала њен долазак. Илија је патролитдао потребна обавештења и са њом извршавао добијене задатке. Наишао је и власник ј^иве, — који је био сишадиста на торњу, па је уГон задржан. По Радовану Пантићу. убаченом сараднику НОП-а у СГС, Илија је поручио , „Пати^Иирославу, писару у караули на Умци. да ол 18 до 24 часа Ц за стражара (на месту цреласка) одреди уМиленка Пантићај -» У 18 часова Миленко је са двојицом граничара примио дужност стражара, а^дотом „скокнуо кући", дао Гајићу знаке распознавања за то вече и ВЗАТИО^се.

Око 21.30 часова извиђачка патрола је лако разоружала тројицу граничара, а затим и оне на низводном стражарском месту и њих 5 ставила под стражу.

Око 22 часа извиђачка патрола је дала уговорени знак (три кратка црвена светла) и прелазак је почео. На левој обали Саве све је било спремно за тај тренутак. Чамције су биле у чамцима, борци распоређени по чамцима и турама, прва тура укрцана и спремна за отискивање. После добијеног сигнала, командант 1. батаљона дао је знак за отискивање и чамци су запловили ка десној обали Саве. Ускоро се прва тура искрцала, око 1 км низводно од Умке. Чамци су се вратили за другу туру.

Са првом туром пребацили су се Марко Никезић и командант 1. батаљона. Командант је одмах поставио обезбеђење низводно и узводно на цести Београд—Обреновац (1. вод 1. чете према Умци, а 2. вод 1. чете према Остружници). Борце пребачене у наредним турама водичи су цроводили између обезбеђења у правцу Пећана, где су их прихватили сарадници НОП-а.⁴⁴

Око 24 часа од Умке је кренуло 12 граничара наредне смене СГС. Они су приметили један чамац на (Јави и~отворили ватру. Заседа је одговорила ватром и одбацила их назад. То је унело забуну на обе стране. Чамци, који су се затекли на средини реке, почели су се враћати, али су брзом интервенцијом Добривоја Бошковића наставили ка десној обали, па је тако прелазак настављен. Бошковић је прешао на леву обалу и обавестио штаб одреда о току прелаза и о нападу непријатеља.

Од настале ватре узбуниле су се карауле СГС у Остружници и Умци, белогардејци у Умци и Немци у вили Мијатовића у Остружници. Од Умке су место преласка напали белогардејци и СГС, а од Остружнице СГС и Немци. Заседе су одбиле те нападе и прелаз је још неко време настављен. Али, због појачаног напада непријатеља и бојазни да можеГ довући и нове снаге, командант 1. батаљона је известио команданта одреда да је немогуће више обезбеђивати прелажење и оно је прекинуто. На десну обалу Саве пребацио се само 1. батаљон.

Око 2 часа батаљон је кренуо ка Сремчици, где је застао да се одмори. Курири су пренели заседама наређење да крену за колоном. После је утврђано да се вод из заседе испред Умке није вратио. Командант батаљона је веровао да ће командир вода Ненад Бранковић, стићи батаљон, јер је знао правац покрета, па је наредио да се покрет" настави. Журио је да се батаљон до" сванућа што више удаљи од места прелаза. Од 5_разоружаних граничара СГС, четворика су добровољно ступила у батаљон.⁴²⁵

⁴²⁴ На десној обали Саве прелаз су припремили Радомир В. Николић из Баћевца, Илија Гајић. Драга и Радован Пантић из Пећана, „Бата" (писар и мобилисани граничар СГС) и Миленко Пантић, из карауле у Умци.

⁴²⁵ По сећању Раденка Поповића, команданта 1. батаљона, преко Саве се пребацило 220—230 бораца.

У засели испред Умке остало је око 25 бораца, који нису приметили одлазак батаљона, к^фир им није пренео наређење за покрет, а сарадници НОП-а их нису видели. Они су стигли у батаљон 30. августа на Дре^аку.

Из СГС у 1 батаљон су ступили": / Миленко Пантић^ .Орадован Ђујић,,Радован Лазаревићји још један граничар чије име није утврђено.

У извештају Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова Недићеве владе, од 25. августа 1944, пише:

„Ноћу 24/25. ов.м. око 1 час прешла је код Умке (400 м северно од фабрике „Посавина“) једна група комуниста са хрватске на нашу страну. Гранична стража приметила је један чамац и на исти отворила ватру. Том приликом на граничаре је отворена ватра како са хрватске тако и са наше стране. Из овог се закључује да су комунисти успели да већ раније пребаце извршан део својих снага на нашу обалу и ту образују мостобран. У току вођене борбе један граничар је теже рањен, а пет нестало“⁴²⁰,

Из Оремчице је 1. батаљон наставио покрет преко Цветковог гроба (триг. 286), Љуте стране (триг. 364) и Парцанског виса (триг. 408), где је око 15 часова застао да се одмори. Уз пут су на њега припуцавали четници.

Пребацавање преко Саве Посавско-тамнавски одред је изводио самостално, уз помоћ сарадника НОП-а у рејону прелаза и Окружног комитета Младеновца. Обезбеђивао се сам, на води и на обалама. Прелаз је откривен. Непријатељ је интервенисао са узводне и низводне стране на десној обали Саве, због чега је и прелаз прекинут у тренутку када се била пребацила тек половина одреда. Космајски одред због слабих веза и велике активности непријатеља, није извршио прихватање на десној[^] обали. Узимајући у обзир велику ширину реке, мали број чамаца (на весла) и недовољну обученост посада и бораца за такав подухват, постигнуто је највише што се могло, без губитака. Био је то велики успех одреда, односно његовог 1. батаљона.

Док се 1. батаљон одмарао на Парцанском вису, у напад на њега кренула је 2. група бригада (Посавска, Липовачка и Јуришна) Авалског четничког корпуса. Батаљон није прихватио борбу с њом. Оставио је једну чету у заштитници, а он продужио покрет према Бабама. Чета је зауставила напад четника и под борбом се повлачила за батаљоном. Од Раље се приближавао одред СДС на камионима, са 2 немачка тенка, па је заштитница убрзала повлачење за главнином. Један њен борац је заробљен, а двојица су рањена ватром из тенкова. У том је пао мрак па је непријатељ прекинуо гоњење батаљона.

Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих послова поднело је Недићевој влади 26. августа 1944. још један извештај о „групи комуниста“ која се пребацила око Саве:

„Комунистичка група која се пребацила преко Саве код Умке, продужила је преко с. Пећана, В. Моштанице, Цветковог гроба, Липовине до Љуте стране и поделила се у два дела. Један мањи део, око 150 комуниста, ушао је у село Рипањ 25. о.м. ујутро, док је дру-

⁴²⁰ Архив ВИИ, „МН“, К-25, рег. бр. 26/6—1.

ги већи део, од око 200 комуниста, продужио за Парџански Вис. Комунистичку групу на Парџанском вису, која је била наоружана сем пушака и са 12 митраљеза и 4 баџача и располагала са доста муниције, дочекао је један одред стражара СДС у јачини 100 људи и у борби која је трајала 25. о.м. од 16 до 19,30 часова комунисти су разбијени. Комунисти су имали 5 мртвих, 20 рањених и 1 заробљеног. Ослобођен је један наш граничар, кога су комунисти били заробили код Умке".⁴²⁷

У Бабама је 1. батаљон преноћио. Мештани су му припремили вечеру, скромнију од сремске, али с великом љубављу. Успостављена је веза са политичким радницима Космаја, који су сместили на лечење 2 рањена борца. Пре сванућа, 26. августа 1. батаљон је наставио покрет ка Малом Пожаревцу.

Како је још у Срему са тамошњом Савезничком војном мисијом било уговорено да се 26/27. августа дотуре пошиљке оружја и муниције на Варовницу, батаљон је журио да стигне у одређени рејон. У Малом Пожаревцу батаљон је прихватила Божидарка Дамјановић Кика, члан Окружног комитета Младеновца, и са њим продужила на/Касапско'"бр'до"Тк. ЗЈЈ" код Дубоне^ У току дана на Касапско брдоЧ:тигла је и једна чета Космајског~одреда која је у борби са четницима у Селевцу и Друговцу одсечена од њега.

У ноћи 26/27. августа 1. батаљон, чета Космајског одреда, политички радници и леоске борбене десетине Шепшина, Сенаје и Малог Пожаревца,Счекали су на Варовници,^ поред припремљених гомила сламе (у догобореном распореду), наилазак савезничких авиона са пошиљком оружја и муниције.

Око 21 час наишао је један авион и ватре су запаљене. Авион је избацио~један падобран. Тада оу четници и СДС напали батаљон и остале снаге обезбеђења. Авиону је дат знак за опасност и он се удаљио. Батаљон је прихватио борбу и око 22 часа кренуо у пробој ка Америћу. Његова 1. чета, као претходница, заустављена је четничком ватром са гхоложаја на Кривој Липи (триг. 370).

Командант је пожурио ка претходници и када се~упознао са ситуацијом ојачао је 1. чету и подржао је ватром минобаџача. Потом је претходница јуришем збацила четнике са Криве Липе и набацала их у мочваре око разливене реке Луга. Убијено је 10 четника, заробљен већи број (углавном мобилисаних сељака који су пуштени кућама), и заплењено нешто оружја и муниције. Из батаљона су погинула 4 борца и командир вода Добривоје Спасојевић. О«^""*^^//

Батаљон је 27. августа, око 10 часова, преко Неменикућа избио на Рогачко брдо (триг. 2ШТ) испред Стојника (сопотског).

Док се све ово^догађало, шумадјиска бригада је бројно јачала. Нарасла "је ~на~ преко 300 бораца. У току боравка на планини Букуљи, од 23. до 27. августа, од Ударне чете формиран је 3. ба-

⁴²⁷ Архив ВИИ, „МН", К-25, рег. бр. 27/6—1. Зборник, том I, књ. 21, док. бр. 128.

таљон.⁴²⁸ Штаб бригаде је на Букуљи добио задатак да прихвати Сремце и дође с њима на Дрењак. Бригада је на тај задатак кренула са три батаљона. У току ноћног марша чула се јака борба на Кривој Липи и видео одсјај ватре. У свануће је бригада стигла у Стојник (сопотски), поставила обезбеђење и одмарала се.

Око 10 часова, на обезбеђење 2. батаљона (на Рогачком брду) наишли су Сремци (тако су их, популарно, звали у Шумадији, мада су то углавном били Београђани). Командант 2. батаљона Милорад Прокић довео их је у центар Стојника, до штаба бригаде.

Сусрет са Сремцима свечано је обележен. Код цркве су се окупили бригада, Сремци, политички радници и мештани. Радост је била велика. Сремци су били „права војска“, борци у новим једнообразним униформама, са доста пушкомитраљеза, муниције, минобацача и ручних бомби. Муницију коју су донели Шумадинцима ставили су на једну гомилу и она је подељена бригади. Био им је то најдражи поклон. У име бригаде, Сремце је поздравио њен политички комесар Славко Зечевић Влада и истакао значај доласка „другова и браће из Срема, који ће са борцима Шумадије наставити заједничку борбу за ослобођење“. Отпоздравио му је политички комесар 1. батаљона Посавско-тамнавског одреда (од сада: Сремски батаљон) Бранко Алексић Доктор. Тог дана је одржано заједничко весеље, а увече је дата приредба. Секретар Окружног комитета Младеновца Драгослав Дража Марковић писао је 28. августа члану тог комитета Петру Јоки Бановцу:

„Марко је стигао. Другови су се најзад пребацили“⁴²⁹

ЧЕТВРТИ БАТАЉОН БРИГАДЕ

Бригада и Сремски батаљон су преноћили у Стојдику (сопотском). С њима је ишао инструктор Покрајинског комитета СКОЈ-а у крагујевачком округу, Бора Дреновац Аца. Он је 28. августа писао Окружном комитету Младеновца:

„Бригада је била у Космају и прихватила Сремце. Одлазимо даље. Свакако ћемо настојати да будемо оних пет дана, које је Марко утврдио, у оном селу где је заказано да будемо. Нека нас тамо чека, по могућству, неко од вас, а у сваком случају политички радници са тог терена.

⁴⁸⁸ За команданта је постављен Светомир Андрић (Света Даросавац), а за политичког комесара Александар-Аца Лупшић.

⁴²⁹ Архив Србије, ОК Мл.-821.

Ово поставите политичким радницима тако да нас они сигурно чекају, да веза са њима не зависи од случајности. П.С. . . . Имаћете везу са нама 30. VIII. Уколико стигнете поглавље нама најновије податке о вашем терену".⁴³⁰

Ујутро 29. августа бригада и Сремски батаљон су кренули за Дрењак. Прошли су кроз Дучину и Сибницу. У Венчанима су напали Лазаревачку четничку бригаду и одбацили је до Тулежа. Убијена су два, а рањено десетак четника. Заробљено је неколико мобилисаних сељака и пуштено кућама. Разбијено је обезбеђење и онеспособљено 2—3 вршалице, а спаљена евиденција овршеног жита. Бригада и Сремски батаљон увече су стигли на Дрењак и ту преноћили.

Сутрадан, 30. августа, делегат Покрајинског комитета Србије Душан Петровић Шане одржао је састанак са штабовима бригаде и Сремског батаљона, на коме је донето више одлука: да Сремски батаљон уђе у састав бригаде као њен 4. батаљон; да се у штабовима батаљона и командама чета изврше мање промене, ради бољег распореда кадрова; да се аутоматско оружје и муниција равномерно распореди на све јединице; да политички комесар бригаде Славко Зечевић пређе на рад у Окружни комитет Крагујевца, чији је члан постао јула 1944. године, а на његово место дбје Јован Роган. За начелника штаба бригаде постављен је Илија Јовановић Лала; Миливоје Јаковљевић за команданта 1. батаљона; Светомир Андрић (Света Даросавац) премештен је на политички рад у лазаревачки срез, а за команданта 3. батаљона постављен је Бранко Ковачевић.

Делегат Покрајинског комитета Србије извршио је и смотру бригаде. У строју је било око 550 бораца и руковођилаца. Саопштене су и спроведене одлуке које су тог дана донете. Душан Петровић Шане говорио је бригади о перспективи борбе за ослобођење Шумадије и целе земље.

У бригади се тога дана много урадило: одржани су састанци штаба бригаде, штабова батаљона, извршене примопредаје дужности, одржани састанци јединица КПЈ, актива СКОЈ-а и четне конференције. Борци су се упознавали са новим наоружањем и његовом применом у борби. Тог дана је реорганизован и санитет бригаде. Свака чета је добила болничарку обучену за рад, снабдевену торбицом за примање прве помоћи (у којој је уместо јода била флаша љуте ракије), у батаљонима су постављени референти санитета, који су такође имали торбице за пружање прве помоћи. У бригади је формирана болница и апотека и постављен хигијеничар. Добијени су коњи за пренос санитарске опреме, материјала и рањеника.

⁴⁰ Архив Србије, ОК Мл.-819.

250
X * ~ 6

Тога дана, да весеље буде веће, стигао је и вод Сремског батаљона који је остао на положају према Умди 24/25. августа, када се батаљон пребацио преко Саве.⁴³¹

Задржавање бригаде читава два дана на Дрењаку четници су искористили да прикупе своје снаге ради напада на њу. Док је у логору владала радна атмосфера и припремао се заједнички ручак, обезбеђење је око подне известило да четници наступају од Пркосаве и Рудоваца (била је то Лазаревачка бригада) и од Венчана (4. бригада корпуса КГГ).

⁴³¹ Према сећањима Чедомира Белановића и Павла Влаховића, повратак вода у батаљон збио се овако: Пошто је одбијен напад непријатеља од Умке вод је остао на положају. Како је настала тишина, која је дуго трајала, а примицало се свитање, у воду су схватили да су остали сами. Као најстарији, команду над водом је преузео политички комесар чете Ненад Бранковић, који се затекао са водом. У воду је било 28 бораца, сгг5—6 пушкмитраљеза, 20 пушака и доста муниције. Вод је кренуо ка Липовачкој шуми. Комесар је иначе знао правац кретања батаљона, јер је саопштен командама чета на левој обали Саве. После 2 км марша разданило се. Комесар је зауставио вод на једном брегу, у кукурузишту, подесном за одбрану да ту остане до мрака. Пушење, разговори и кретање били су забрањени. У случају напада непријатеља, требало се под борбом повлачити ка Космају.

Тек што се разданило, ка положају вода кренуо је стрељачки строј четника, али је променио правац и обишао положај вода. Цестом Остружница—Умка, у оба правца, кретали су се Немци, застајали и отварали ватру на леву обалу Саве. Око 15 часова на положај вода наишао је један сељак (Стеван М. Стевановић, из Остружнице — И. Ђ). Рекао им је да не зна где су партизани, али да то, зна „један његов комшија кога су вијали четници“. Поверовали су му и пустили га да га доведе и да донесе воде, јер је жеђ била велика. Сељак се брзо вратио с комшијом, кога је звао „Тепенан“. и донео воде. „Теренац“ је рекао комесару да пре мрака не излазе из кукуруза, јер су на околним висовима четнички осматрачи. Обећао је да ће успоставити везу и јавити се. (Био је то Илија Гајић из Пећана).

Увече је Илија дошао са синовцима и донео храну, али везу није био успоставио. Вод је у сванућеј за сваки случај променио положај. Следеће ноћи „Теренац“ је дошао са водичем, кога је звао „Јаругар“, Вод је маршовао целу ноћ. У свануће се зауставио близу Поповића, где је у једној шуми нашао Божидарку Дамњановић Кику, члана Окружног комитета Младеновца са 8 бораца. РДПП ИМ ЈР да су од ЈРаденка Поповића добили обавештење о њима и да су ангажовали политичке раднике да с њима успоставе везу и упуте их у Дросаву.

Вод је те вечери пошао са космајским партизанима. Водила их је Кика. Патрола која се кретала у претходници речено је да буде опрезна; наићи ће на нашу заседу, па да не дође до пушкарања са њом. Патрола је наишла на заседу, али четничку. Док се патрола доста дуго објашњавала са онима из заседе о томе ко је ко, до ње је непримећено стигла Кика и шапатом рекла: „Па, зар не видите да су то четници, бога вам вашег“, а онда је из свег гласа викнула: „Овде Кика, говори ко је тамо!“

Нико ништа није—Одговорно. Четничка заседа није ни метка испалила већ је почела безглаво да бежи. Кика је потрчала напред, а патрола за њом. На месту где је била заседа нашли су један пушкмитраљез, 3 пушке и неколико шубара са кокардама.

У свануће се вод срео са Драгославом-Дражом Марковићем, преданио и сутрадан стигао на Дрењак, у састав свог батаљона.

Штаб бригаде је одлучио да брани Дрењак. Распредио је батаљоне за борбу: 1. је посео Медведњак (к. 353), према Лазаревачкој бригади; 4 (Сремски) десну обалу Каменичког потока, према 4. бригади корпуса КГГ; 3. Жути Оглавак (к. 371), а 2. је остао у резерви на Дрењаку (триг. 379).

Лазаревачка четничка бригада је око подне густим стрељачким стројем кренула у напад, уз велику галаму. Иако дочекана на блиском одстојању јаком ватром, била је врло упорна. Неки положаји су више пута прелазили из руку у руке. Тек када је око 16 часова убачен у напад и 2. батаљон, Лазаревачка бригада се у неред у повукла ка Рудовцима и Крушевичком вису.

Напад 4. бригаде корпуса КГГ заустављен је ватром 4. батаљона на Каменичком потоку. Када је одступила Лазаревачка бригада, и 4. бригада се повукла ка Венчанима и Сибници.

У овој борби убијено је 30 четника, а више их је рањено. Заробљено је 8 мобилисаних сељака и пуштено кућама. Заплењено је 35 пушака, 1 пушкомитраљез и нешто муниције. Из 2. шумадијске бригаде погинуо је Драгослав-Драго Митровић, командир чете, а 7 бораца је рањено. Рањен је и члан Окружног комитета Крагујевца Живомир Несторовић (Жика Даросавац). Рањеници су упућени на лечење у земунице у Даросави и Буковику.

Разбијање четника на Дрењаку, 30. августа, велики је успех бригаде. То је њена прва борба у којој није оскудевала у муницији и када је њен напад био подржан ватром минобацача калибра 60 мм из 4. батаљона.⁴³²

После борбе на Дрењаку бригада је сишла у Старо село, заселак Даросаве, где ју је цело село одушевљено дочекало. Одржан је збор. Говорили су Душан Петровић Шане и Светомир Андрић. Борац Момир Петровић Моша читао је своје песме о борби Шумадије за слободу, спеване у десетерцу. Заједничко весеље мештана и бораца, уз музику, песму и народна кола, трајало је до каено у ноћ.

Бригада се у току ноћи пребацила преко Букуље на планину, Венчац и тамо преданила. Сутрадан, 31. августа, она се увече спустила у Врбицу, одржала политички збор са мештанима, спалила општинску архиву и вратила се на планину Букуљу, у Гараше.¹³³

⁴³² Одељење за државну заштиту Недићевог министарства унутрашњих послова овако је известило о тој борби:

„30. августа т.г. у засеоку Каменица, општина Венчани (21 км с — и од Лазаревца) вођена је борба између четника Драже Михаиловића и једне групе комуниста у јачини од 450 бандита наоружаних са већим бројем аутоматског оружја и 6 бацача ...” (Зборник, том I, књ. 21, док. бр. 132).

⁴³³ Зборник, том I, књ. 21, док. бр. 132.

БОРБЕ КОСМАЈСКОГ ОДРЕДА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ АВГУСТА

Када се 16/17. августа одвојио од бригаде у Великој Иванчи, Космички одред се преко Стојника (орашачког), Марковца и Јагњила пребацио у Ковачевац, где је обавештен да је вршидба у селу завршена и да су четници пребацили 5 вршалица у Велику Крсну, појачали тамо обезбеђење вршалица и убрзали рад.

После подне 18. августа одред је упао у Велику Крсну, растерао четничко обезбеђење вршалица, убио 2 четника, заробио 11 мобилисаних сељака и пустио кућама, онеспособио 8 вршалица за рад и попалио евиденцију овршеног жита.⁴³⁴

Сутрадан после подне одред се пребацио у Ђуринце, растерао сеоску стражу и продужио за Мали Пожаревац, где је 20. августа прихватио око 100 нових бораца из Београда. Одатле је прешао у Ропчево и порушио пругу и цесту Београд—Младеновац, а 21. августа у Парцанима растерао сеоску стражу, разбио један одред СДС и одељење немачких војника, запалио једна штабна кола и избио на Парцански вис.⁴³⁵

Са Космаја се одред вратио у Подунавље 22/23. августа. Прошао је кроз Ђуринце и спалио општинску архиву и освануо у Малом Пожаревцу.

О ондашњем стању у Подунављу говори се у више докумената. Члан Окружног комитета Младеновца Петар Јока Бановац пише 19. августа свом комитету:

*„Ових дана Лазовићев (Смедеревски — И. Ђ) корпус вршио је детаљан претрес терена са једне и друге стране пруге са 400—450 људи..”*⁴³⁶

Истог дана Окружни комитет Младеновца пише Окружном комитету Пожаревца:

„Ситуација код нас је силна. Полет борбе је огроман... За 4—5 дана приспело је преко 100 нових бораца из села и Београда... Само из једног села (Влашка) за месец дана дошло је у одред 75 сељака... Из већине села на присилну дражиновску мобилизацију није се одазвао ни један једини човек. Дражиновци седе у вароши Младеновца и крећу се у заједници само са добровољцима...

*Последњих месец дана водимо најактивнију борбу за одбрану жетве ..”*⁴³⁷

⁴³⁴ Зборник, том I, књ. 21, док. бр. 124.

⁴³⁵ Зборник, том I, књ. 21, док. бр. 125.

⁴³⁸ Архив Србије, ОК Мл.-802.

⁴³⁷ Архив Србије, ОК Мл.-803.

Секретар Окружног комитета Младеновца Драгослав Дража Марковић пише 20. августа Марку Никезићу, који се тада налазио у Срему:

„Немци, СДС и СДК све више нас плански нападају. Формирали су заједничке оперативне јединице, где у свакој има извештан број Немаца са тенковима и оклопним колима. .. По терену вршљају и четничке јединице које су биле на југу .. „⁴³⁸

Космајски одред је 22/23. августа у Малом Пожаревцу добио задатак да се пребаци северно од пруге Београд—Мала Крсна, у грочански срез, и разбије четничка упоришта у њему. Поред повољне војно-политичке ситуације, на ту одлуку је могао утипати и обрачун међу четницима, који се тих дана догодио у селу Умчарима.⁴³⁹

У зору 23. августа одред је прешао пругу, опколио Дражањ и разбио четничку јединицу која је обезбеђивала вршидбу жита. Убијено је 6 четника, а 1 мобилисан сељак заробљен, па пуштен. Заплењен је 1 пушкомитраљез „збројовка“, 5 пушака и нешто муниције, а запаљено 5 вршалица. Око 9 часова одред је ушао у Пударце, где су у краћој борби убијена 2 четника, а затим запалио 2 вршалице па продужио за Камендо. Испред села је наишао на четничку заседу. У исто време у Пударце је стигла друга четничка јединица, па су четници прешли у напад на одред из Камендола и Пудараца. За пола часа борбе обе четничке јединице су разбијене. Убијено је 6 четника, а десетак рањено.

Одред је прошао кроз Камендо и у 10 часова избио на Маџарску раван, испред Сеоне, гдје су се концентрисали срески одреди СДС из Гроцке и Смедерева, јединица СДК из Смедерева, једно одељење Немаца и 1. група бригада (Грочанека) Авалског четничког корпуса.

Око 13 часова, за време одмора, одред је изненада засут минобацачком ватром, а од Сеоне, Брестовика, Камендола и Живковца кренуле су у напад непријатељске јединице. Батаљони су брзо посели положаје и зауставили напад непријатеља. После два часа непријатељ је присиљен да се повуче ка Смедереву и Гроцкој. Убијено је 30 четника и припадника СДС и СДК, а било је много рањених. Заплењена су 4 пушкомитраљеза (1 „збројовка“, 2 „брече“ и 1 холандски пушкомитраљез), 20 пушака и око 2.000 метака.

⁴³⁸ Архив Србије, ОК Мл.-814.

⁴³⁹ Дража Михаиловић је једног од својих најближих сарадника, потпуковника Драгослава Павловића, удаљио из Врховне команде и упутио за команданта источне Србије. Са 55 официра и четника он је стигао у Умчаре истовремено када и Дражино наређење команданту Авалског корпуса да Павловићев одред разоружа и да га с официрима спроведе њему. Извршилац тога наређења била је Грочанска бригада. Она је 18. августа опколила Павловићев одред и разоружала га после кратке борбе. Погинуло је 15 четника, а неколико рањено. Павловић је са 8 официра, везан и спроведен на Равну гору. Мајор Андра Манојловић успео је са 5 четника да побегне.

Ову победу одред је платио тешким губицима. Погинули су политички комесар одреда Степа Стојић Божа, интендант 2. батаљона Степа Милошевић и борци Јевта Пешић, Миливоје Мајсторовић, Момир Милојковић, Драга Думовић и Миодраг Милошевић, а рањени Степа Ивановић Крста, командант 2. батаљона, и борци Жива Стевановић, Живота Михаиловић, Владимир Петровић, Драгомир Мрачић и Раде.⁴⁴⁰

Дужност команданта 2. батаљона примио је Милан Алексијевић Каверна. Погинули борци су сахрањени уз војне почасте, а рањеници су остављени на лечењу у Сеони.⁴⁴¹

Из Саоне одред је истог дана продужио према Водњу. На улазу у село обавештен је да је у њему око 80 припадника СДК из Смедерева. Око 18 часова одред је у стрељачком строју упао у село, напао јединицу СДК и у крајој борби одбацио је према Коларима. Из Живковца и Петријева четници су отворили ватру на одред, али без резултата. Одред је потом, око 19 часова, напао, четнике у Петријевићу. У крајој борби убијено је 5 четника, остали су побегли. Одред је остао у селу на вечери.

Борбе одреда 23. августа у грочанском срезу биле су његов велики политички, морални и војни успех. Само тог дана избачено је из строја 56 непријатељевих војника, разбијено више његових јединица, велики број присилно мобилисаних сељака побегао је кућама, заплењено је 8 пушкомитраљеза, око 40 пушак, 2.000 метака, 2 револвера, нешто ручних бомби и друге опреме. ч АЛУ

Из Петријева се одред 23/24. августа пребацио преко пруге и цесте и освануо између Друговца и Левца (у Пужића багремару), где се одмарао 24. августа. Од сарадника је добио нешто муниције. Али, непријатељ га је пратио и припремао нов напад. Процењивао је да ће одред наставити покрет ка Јасеници и планирао да га сачека јачим снагама. Тог дана, 24. августа, Смедеревски корпус налазио се у Великом Орашју, а корпус КГГ, под командом капетана Николе Калабића, са око 550 четника, у Азањи и Добром Долу. После пораза на Копаонику (ИО августа) ттрргур тг јд ттп. шао да новом мобилизацијом попуни јединице. Пре повратка у бојеву дивизију НОВЈ, код Јелове Горе, учествовао је са осталим непријатељским снагама из Јасенице и Подунавља у акцији против Космајског одреда. Железницом и камионима, неколико хиљада Немаца, СДК, СДС и четника опколио је 23/24 августа орезове између Велике Мораве, пруге и цесте Београд—Младеновац—Велика Плана, претресало села и тражило Космајски одред.

Среско руководство СКОЈ-а младеновачког среза известило је 24. августа Окружни комитет СКОЈ-а:

⁴⁴⁰ Архив Србије, ОК Мл.-810, и *Зборник*, том I, књ. 21, док. бр. 126.

⁴⁴¹ Архив Србије, ОК Мл.-828. Јединица 4. пука СДК, капетана Вука Влаховића, открила је 25. августа рањенике у Сеони, отерала их у Липе и стрељала, са болничарком Златком Кобал и куриром среског руководства КПЈ Подунавља Живком Бркићем из Сеоне.

„24. августа непријатељ је сконцентрисао све снаге. Враћени су и они који су били доле на Копачици и сви чувајци нашег среза и Шумадије. Било их је око 5.000. Онда су блокирали срезове младеновачки, грочански, део Смедеревске Паланке до Рипња. .. Комора је била у Младеновцу. Ту су били 4 дана. Онда су сви жандарми, добровољци (СДС и СДК — И. Ђ) и Немци све снаге које су имали бацили против наших снага.. .”⁴⁴²

Четници су 25. августа напали Космајски одред у Пужића багрмару из два правца: од Суводола (Смедеревски корпус и здружени одред СДС и СДК) и од Селевца (летећа бригада корпуса КГГ). Штаб одреда је прво приметио прако Батинца покрет четника из Суводола, и са 2. батаљоном посео косу Балију, изнад Коњске реке, а 1. батаљону је наредио да нападне четнике с десног бока, из правца Друговца.

Ирви батаљон је напао Смедеревски корпус, али је он успео да задржи положај на Батинцу. Из Селевца је 2. батаљон напала, с леђа и бока, летећа бригада корпуса КГГ. Тако се батаљон нашао између два четничка корпуса. Командант батаљона се одлучио на пробој преко четничког положаја на Батинцу. Повео је батаљон на јуриш и у борби прса у прса (на путу Друговац—Луњевац) пробио се преко Батинца. У јуришу је погинуо командант 2. батаљона Милан Алексијевић Каверна са још 8 бораца, а 10 их је рањено. Од главнине се одвојила једна чета 2. батаљона и пробила у рејон Дубоне (Касапско брдо), где се 26. августа састала са Сремским батаљоном. Борба је трајала два и по часа. Непријатељ је имао 30 погинулих и 40 рањених. Коомајски одред се повукао у Кленово и ту преноћио. После ове борбе, између летеће бригаде корпуса КГГ и одреда СДК забуном је дошло до пушкарања, али је тај неспоразум, као и обично, брзо изглађен.⁴⁴³

Нови борци су почели све масовније ступати у одред. Само у два дана, 24. и 25. августа, из Великог Орашја дошло је у одред 11 нових бораца (5 црвеноармејаца и 6 наших), наоружаних са 1 пушкомитраљезом ТБ" пушака, 2 револвера, 6 ручних бомби и 800 метака.⁴⁴⁴

Сутрадан, одред је поново водио борбу са четницима, између Друговца и Суводола, у којој је убијено 20 четника, а велики број их је рањен. Четници су после те борбе упали у Селевац и заклали 10 људи.⁴⁴⁵

Космајски одред је 21. августа предавао у шуми између Друговца и Селевца. У 14 часова напало га је око 1.500 четника корпуса КГГ. Огорчена борба вођена је читаво после подне. Када

⁴⁴² Архив Србије, ОК Мл.-834 и 835.

⁴⁴³ Архив Србије, ОК Мл.-817 и 828.

⁴⁴⁴ Архив Србије, ОК Мл.-811.

⁴⁴⁵ Архив Србије, ОК Мл.-817 и 826.

је пала ноћ, одред се повукао. Тог дана убијено је 38, а рањено 26 четника. Из одреда је погинуло 11, а рањено 14 бораца.⁴⁴⁶

Блокада срезова између пруге Београд—Младеновац—Велика Плана и Велике Мораве и претрес села у том рејону била је последња већа акција удруженог непријатеља у Подунављу и Јасеници. У то време четници су од Немаца и Недића примили нове количине оружја и муниције ради наоружања мобилисаних у „општој мобилизацији“, али су под притиском одреда и бригаде били принуђени да се повуку у села око немачких гарнизона. По извештају из Подунавља од 9. септембра 1944, четничка мобилизација није успела у 90 посто случајева.⁴⁴⁷

Следећих неколико дана, до сусрета са бригадом, Космајски одред је провео у Подунављу и Јасеници. Четничка Горжа гарда повукла се почетком септембра из Подунавља и Јасенице не постигавши никакав успех.

Успеси Космајског одреда у борбама против непријатеља и све чешће појављивање савезничке авијације и авијације НОВЈ,⁴⁴⁸ а затим долазак бригаде, убрзали су повољан развој војно-политичке оитуације на том подручју. Народ је осетио да је слобода близу.

НОВИ ПРОДОР БРИГАДЕ У МЛАДЕНОВАЧКИ ОКРУГ

Почетком септембра, борба за ослобођење Шумадије улазила је у завршну фазу. Црвена армија је већ била на источној граници Србије, њену западну границу прешле су дивизије НОВЈ, а скоро цела јужна Србија била је ослобођена. Бугари су се повлачили, а Немци су се концентрисали у источној Србији да би зауставили продор Црвене армије; њихове дивизије су се већ повлачиле из Грчке, али су настављале жестоку борбу против јединица НОВЈ. Домаћи издајници настављали су по старом. Служили су окупатора и све се безобзирније обрачунавали с народом, у чему су се нарочито истицали четници. Милом или силом, покушавали су да

⁴⁴⁶ Светомир Костадиновић Станко, Надомак Београда, 1968, Нови Сад, стр. 100.

⁴⁴⁷ Архив Србије, ОК Мл.-843.

⁴⁴⁸ На дан 29. августа око 3.000 бугарских војника срамно се повукло кроз Смедеревску Паланку према Бугарској. Немци, СДК, СДС и четници повукли су се из града док су Бугари пролазили, па су се поново вратили. (Архив Србије, ОК Мл.-843).

Од 16. априла 1944. (савезничка авијација и авијација НОВЈ све чешће су надлетале Шумадију, нападале поједина места или водиле борбе над њеним небом са немачком авијацијом. У Смедереву је 16/17. јула погодила рафинерију нафте, у Параћину је половином августа бомбардовала фабрику „Теокаровић“ и срушила железнички мост на Великој Морави, у Влашком Пољу је 1. и 2. септембра уништила 1 камион, митраљирала воз, убила и ранила неколико немачких војника, а северно од Раље је запалила неколико камиона и оборила 3 немачка камиона: у Младеновцу је 2. септембра митраљирала и запалила радионицу за оправку тенкова, итд.

се одрже у Шумадији. Да би спречио осипање четничких јединица, које је узимало све више маха, четнички командант Србије Мирослав Трифуновић наређује 15. августа 1944. радиограмом (бр. 575) свим четничким старешинама да против тога предузму најоштрије мере. „Има случајева“, каже се у радиограму, „да су поједине војнике партизани живе хватали и заробљавали, а повећи део стрељали, а неке пустили“, и зато наређује:

„Све оне војнике који допусте да их ухвате партизани и после исти дођу, ДА СЕ ОДМАХ СТРЕЉАЈУ ЗБОГ ПРЕДАЈЕ. Ако би такве партизани задржали у својим редовима НАРЕЂУЈЕМ да им се куће попале, а имовина узапти — узме. Сваког ко би побегао из борбе одмах стрељати БЕЗ ОБЗИРА НА ЧИН.

Ово саопштити свим војницима пред стројем“.⁴⁴⁹

Осам дана касније, 23. августа, он опет радиограмом (бр. 33 690) наређује:

„Све бегунце када их ухватите стрељајте без милости. То Не учинити да бежање престане, а утицаће и на држање у борби“.⁴⁵⁰

Но, најзначајнија четничка мера да бројно ојачају своје јединице јеете њихов покушај да изврше општу мобилизацију у Шумадији. Тако лишен свих функција у избегличкој влади и ван ње, Дража Михаиловић је 30. августа 1944. наредио општу мобилизацију целокупног способног људства Шумадије. Поступак са мобилисанима је овако регулисао: део људства да се упуту у оперативне, а део у територијалне јединице; оперативне јединице да одмах предузму општу акцију, а територијалне да чекају посебно наређењв; ненаоружано људство да се наоружа секирама, ножевима, моткама са зашиљеним врховима, праћкама, стрелама и сл.; чиновници да продуже вршење дужности; одредио је надлежности цивилне и војне власти и формирање преких судова у срезovima.⁴⁵¹

У исто време је издао и „Мобилизацијски проглас Србима, Хрватима и Словенцима“, у коме се, поред осталог каже да:

„У име Њ. Б. Краља Петра II, у сагласности са нашим моћним савезницима, а на основу датих ми овлашћења

Проглашујем

Са 1. септембром 1944. године у 00.00 часова општу мобилизацију целог народа против свих непријатеља . . .“⁴⁵²

⁴⁴⁹ Архив ВИИ, ЧА, К-95, рег. бр. 4/1. Командант Смедеревског корпуса проследио је овај радиограм потчињеним командантима бригада с напоменом: „Овог се стриктно придржавати. Обучити војнике шта их чека у једном или другом случају“!.

⁴⁵⁰ Архив ВИИ, ЧА, К-21, рег. бр. 28/3.

⁴⁵¹ Архив ВИИ, ЧА, К-5, рег. бр. 49/2.

⁴⁵² Архив ВИИ, ЧА, К-5, рег. бр. 32/3—1.

На основу та два документа о мобилизацији срески и други команданти су упућивали своја наређења командантима села. Примера ради, командант орашачког среза је! 31. августа у 23.00 часа наредио команданту Гараша:

„Више разговора, молби и ма каквих оправдавајућих разлога нема, већ сви сложено напред сходно наређењу Команданта Гарде Чика Пере.

Ко се не буде одазвао (ушта ја не сумњам) биће одмах уништен. Рат је при крају. Ко је Србин напред за куст часни и слободу златну. Тај ће командант (Гараша — И. Ђ) у току првог септембра тек. год. најдаље до два сата после подне привести војне обвезнике свога села — општине, од навршених 19 год. старости, па до 45 год. Од ових обвезника ни један не сме изостати, јер ће се сматрати издајником према Краљу и Отаџбини. За неизвршење овог наређења биће стрељан на првом месту тај командант, па онда четовођа и председник општине. Све напред наведеце обвезнике лично ће довести тај командант заједно са четовођом и председником општине ... до 3. септембра т.г. ...”⁴⁵³

Такве претеће наредбе стигле су тог дана у сва села Шумадије. Ипак, упркос томе, четничкој мобилизацији се мало ко одазвао. Обвезници су бежали од кућа, крили се или ступали у партизане. У раније цитираном извештају из Подунавља речено је да четничка мобилизација није уопела у 90 посто случајева. Слично је било у целој Шумадији.

У таквим условима, 2. шумадијска бригада, јачине четири батаљона, са око 550 бораца, наставила је дејства у Шумадији. Она је са Букуље 1. септембра кренула у младеновачки округ. Са њом се кретао и делегат Покрајинског комитета Србије Душан Песгровић Шане. Ноћу 1/2. септембра бригада је разбила постројења железничке станице Влашко Поље и прешла цесту и пругу Београд—Младеновац. Четници су је испред Влашке дочекали ватром, али је она из покрета прешла у напад и одбацила их ка Кривој Липи и Маковици. Ујутру, 2. септембра, бригада је ушла у Мали Пожаревац, где се у току дана одмарала и примила 30 нових бораца из Београда.⁴⁵⁴

Из Малог Пожаревца са бригадом су кренули члан Окружног комитета КПЈ Марко Никезић и секретар Окружног комитета СКОЈ-а Младеновца Радомир Николић Младен. Бригада се 3. септембра преко Дубоне пребацила у Бадљевицу, где Јој се прикључио Космајски одред и члан Окружног комитета Младеновца Петар Тпка Канпдат нтлт^тЉ је тога дана у 10 часова известио се-

⁴⁵³ Архив Србије, ЧА, „ДМ“-ГГ-1944.

⁴⁵⁴ Политички радници и војне старешине проверавале су сваког новог борца који је долазио у бригаду, а вршене су и накнадне провере. Непријатељ је користио долазак нових бораца да у бригаду убаца своје агенте. Овом приликом је откривен агент управе града Београда, првак државе у боксу, Радивоје Марковић. Кажњен је по заслуги.

кретара Окружног комитета Младеновца Драгослава-Дражу Марковића:

„Бановац, Младен и ја налазимо се са бригадом. Ту је и друг Павле (Душан Петровић Шане — И. Ђ). Кад посвршавамо послове овде кренућемо за Космај, где би друг Павле хтео да одржи састанак са нашим ОК-ом.

Ми ћемо стићи тамо у 7. ујутру. Требало би да нас сачекате у... Дођите негде код куће... Ми ћемо послати тамо курира да стигне у први мрак 6. септембра ..”⁴⁵⁶

Душан Петровић Шане је 3. септембра одржао састанак са штабовима бригаде и одреда и присутним политичким радницима. Разматрана су два основна питања: 1. војно-политичка ситуација у свету и земљи и њен утицај на даљи развој НОП-а у Шумадији, и 2. мобилизација и прихватање нових бораца у бригади и одреду, њихово наоружавање и обука пре укључивања у борбу.

Бригада и одред су 4. септембра осванули у Селевцу. Са три вршалице су скинути каишеви и дати борцима да окрпе обућу; вршалицама је забрањен рад и попаљена је евиденција овршеног жита. Од тројице четничких сарадника конфисковане су намирнице за исхрану бораца. Одржан је политички збор после кога су 22 нова борца ступила у бригаду: 14 из „Дома за преваспитавање“, 6 радника из фабрике „ЈасЈеница“ у Смедеревској Паланци и 2 земљорадника из Велике Плане.⁴⁵⁸®

Бригада и одред су се 4/5. септембра преко Суводола пребацили у Биновац. Ту је такође одржан добро посећен збор. После је организована игранка. Исто се поновило и у Друговцу, после подне 5. септембра. На овом збору је говорио Душан Петровић Шане.

Из Друговца су бригада и одред прошли кроз Дубону и Шепшин, а 7. септембра осванули у Малом Пожаревцу, где су се пре подне одмарали. Око подне, на једној коси су се појавили четници, које је растврала омладинска чета 2. батаљона. Заплењена су 2 коња и нешто намирница. Командир чете је рањен у руку и ногу.

Предвеча су бригада и одред наставили покрет. У Ропчеву су прешли цесту и пругу Београд—Младеновац, где су водили борбу с Немцима из Раље и Среским одредом СДС из Сопота, а потом се пребацили у Стојник (сопотски) и преноћили.

Бригада и одред су преданили 8. септембра у Стојнику. Борци су парили одећу, уређивали личну опрему, одмарали се и одржавали војно-политичке састанке. Из Београда је стигла група нових бораца. У присуству великог броја мештана и сељака из суседних села одржан је збор. Тада се у бригади први пут чуло да је прет-

⁴⁵⁵ Архив Србије, ОК Мл.-832.

⁴⁵⁸ Архив Србије, ОК Мл.-841.

Из Завода за принудно васпитање у бригаду је ступило 13 омладинаца, 7 радника из Јасенице и 2 земљорадника из Велике Плане.

ходница Црвене армије прешла Дунав и ушла у Кладово, што је свв присутне много обрадовало. Опште весеље трајало је до дубоко у ноћ.

Ујутру септембра, бригада и одред су осванули у Сибници и примили нову групу бораца, из Београда. Затим су се пребацили у Раниловић и преноћили. Сутрадан, 10. септембра, Космајски одред се вратио у младјеновачки округ, а оригада је пттшп~л~Да-ЦрозаБу:—"

ДЕЈСТВО БРИГАДЕ ИЗМЕЂУ ДВА НЕПРИЈАТЕЉСКА ФРОНТА

Делујући у централној Шумадији, 2. шумадијска бригада се напцга у позадини два фронта, која су Немци успоставили: на истоку према Црвеној армији и на западу према дивизијама НОВЈ. Коридором између та два фронта, правцем југ—север, преко Шумадије, повлачиле су се немачке дивизије из Грчке. Истовремено, преко ње су се, правцем исток—запад и обратно, крећале ка једном или другом фронту јединице окупатора и домаћих издајника. Подручје Шумадије нашло се тако у жижи борбених дејстава и добило прворазредан значај.

У септембру 1944. Немци су се повлачили на свим фронтима, али нарочито убрзано са југа Балкана, јер је претила опасност да им снаге буду одсечене спајањем јединица Црвене армије и НОВЈ у Шумадији.

Избијање Црвене армије на северну границу Бугарске приморало је бугарску владу да 1. септембра тражи примирје од западних савезника, који је упућују на СССР. Већ 8. септембра Црвена армија је дубоко продрла у Бугарску. Сутрадан је Бугарска капитулирала, а Црвена армија је дуж румунске и бугарске границе избила на источне границе Србије. У то време НОВЈ⁴ — Оперативна група дивизија са Копаоника, 1. пролетерски корпус са Златибора и 12. корпус из источне Босне — била је дубоко продрла у Србију, а јединице под командом Главног штаба Србије ослободиле највећи део јужне и источне Србије.

Процењујући значај Шумадије у очекиваним операцијама, Главни штаб Србије доставио је 15. ~~августа~~ 1944. Врховном штабу НОВ и ПОЈ своје мишљење: — ~ -

„Ми наглашавамо важност Шумадије и Космља. Овдашње наше снаге су толико слабе да их не можемо упутити ни до Копаоника, бар за неко време. Четници имају највећи страх од нашег удара у Шумадију, а то није без разлога. Народ Космаја и Шумадије већ толико времена даје херојски отпор свим непријатељима, али има и у томе граница. Ми смо до сада ништа нисмо помогли, већ смо и ону једну бригаду, коју је ЈПГ (17 шумадијску — И. Ђ), извукли. С обзиром да сматрамо да је политика наших непријатеља

да по сваку цену закржаве српски народ, да створе утисак у земљи и у иностранству да се у Србији одиграва зулаћански рат". с обзиром да у томе они имају данас пуну подршку и помоћ окупатора, а сутра ће имати можда још нечију, ако их у томе не спречимо, ми очекујемо да ће нагиа борба у Србији, у вези с тим, бити Дража Михаиловић, ако се буде ослањала само на наше снаге, јер Дража Михаиловић и Недић већ сада врше масовне мобилизације по читавој Србији. Наоружање и транспорт им на располагање ставља окупатор. Зато мислимо да поред источне, јужне и западне Србије треба обухватити нашим добрим јединицама и Шумадију и Ко-
смај..."⁴⁵⁷

Развој догађаја у потпуности је потврдио тачност те процене.

Ради ослобођења Србије, Врховни штаб је у овом периоду издао више наређења:

— 1. септембра, Главном штабу Србије, да градове које Немци предају четницима ослобађа као све окупиране градове, и да, најмање са три дивизије, овлада источном Србијом, успостави везу са Црвеном армијом и преко Велике Мораве напада ка Београду;⁴⁵⁸

— 10. септембра, 1. пролетерском корпусу, да овлада Маљеном и Сувором и продужи ка Ваљеву, Јбигу и Колубари ради стварања повољних услова у западној Србији и Шумадији;

— 11. септембра, Оперативној групи дивизија, да настави продор ка Шумадији и што пре достигне линију Букуља—Рудник;

— 13. септембра, 1. пролетерском корпусу, да формира 1. ар- > г
мијску групу од дивизија: своих, корпуса и (Оперативне групе / [^] дивизија (1. и 6. пролетерска, 5, 17, 21, 11, 16. и 36. дивизија). (Тога дана је 14. корпус НОВЈ успоставио везу са јединицама Црвене армије код Радујевца на Дунаву).

До 19. септембра јединице НОВЈ овладале су стратегијском гредом Рудник—Суворор—Соколске планине, ослободиле велики део Србије и Шумадије и разбиле главнину снага домаћих издајника у Србији.

Пред почетак борбе за коначно ослобођење Шумадије, спрега Немаца и домаћих издајника била је веома чврста. Било је све припремљено да у Београду и другим местима Србије организовани издајници преузму власт од Немаца пре него стигну Црвена армија и НОВЈ. Око 5. септембра у четничкој Врховној команди, у Прањанима, одржан је састанак коме су присуствовали: шеф Амери-

⁴⁵⁷ Архив Србије, ГШС-60. *

⁴⁵⁸ На предлог команданта Средоземља генерала Вилсона, Врховни ко- 1
мандант НОВ и ПОЈ маршал Тито прихватио је 11. августа 1944. предлог да 1
савезничко ваздухопловство Балкана дању бомбардује комуникације ЈБуб- 1
љана—Београд—Ниш—Солун и Ниш—Софија, железничке пруге између Саве 1
и Јадранског мора и саобраћаја на Дунаву. а ноћу те објекте нападају је- 1
динице НОВ и ПОЈ. Циљ операције је био да се успори повлачење немачких /
јединица из Грчке и Албаније кроз Југославију. Операција је изведена у /
првој седмици септембра и трајала је 7 дана и 8 ноћи. У њој су учествовала 1
1.973 борбена авиона, који су бацили 3.000 тона бомби. Операција је носила \
шифровани назив „Ретвик“ (Кал.Неек), односно, „Недеља пацова“.

чке војне мисије пуковник Рубе*|зт Мак Дауел, делегат немачког војног заповедника Југоистока и специјалног опуномоћеника за Балкан Рудолф Штеркер, комесар јавне сигурности Недићеве владе Милан Аћимовић и Дража Михаиловић. Штеркер је тражио склапање сепаратног мира са западним савезницима, а пуковник Мак Дауел да немачка војска преда власт четницима и повуче се из Југославије. Преговори су прекинути по наређењу из Берлина.

Приближно у исто време, представници СДК и СДС дошли су у четничку Врховну команду да ставд своје оружане формације под њену команду. Тако је Дража Михаиловић постао врховни командант свих издајничких снага у Србији, које су деловале под немачком командом.

Упркос настојања Немаца и издајника да „бране“ западне границе Србије, НОВЈ је победоносно напредовала ка Шумадији. Штаб Оперативне групе дивизија издао је 14. септембра (у 15.45 часова код Ужичке Пожеге) заповест: 5. дивизији да избије“ на линију Букуља—Венчац и ослободи Аранђеловац; 21. дивизији да ослободи Рудник, а 17. дивизији да ослободи Горњи Милановац (Рудник и Горњи Милановац ослобођени су 17, а Аранђеловац 20. септембра).

Четничка ПКШК није успела да ликвидира партизанске снаге у Шумадији. Напротив, бројно стање 2. шумадијске бригаде, Космајског одреда и других снага НОП-а знатно је и порасло. Шумадија се налазила пред ослобођењем.

Секретар Окружног комитета Крагујевца, Душан Петровић Шане, одвојио се од бригаде 7. септембра у Малом Пожаревцу и пребацио у Даросаву, где је са члаковима Окружног комитета припремао напад на Аранђеловац и састанак са политичким радницима •крагујевачког округа.

После ослобођења Александровца (жупског), 10. августа, Главни штаб Србије убацио је у Шумадију Милана Др^жића (Милана Енглеза) са радио-станицом. До Чумића га ле допратио вод пролетера. Смештен је у Прогореоце (у кућу Илије Арсенијевића). Одатле је, до ослобођења Аранђеловца, преносио извоштај Душана Петровића ПГанета Главном штабу Србије.

Око 10. септембра из Главног штаба Србије стигла је, као курир, Оливера Сучић Лела. Са планине Радана пребацила се у Ниш као избеглица, а одатле, са лажном легитимацијом, у Бању, где је успоставила везу са делегатом Покрајинског комитета Србије Душаном Петровићем. Усмено је преодла поруку да дивизије НОВЈ крећу ка Шумадији и да их 2. шумадијска бригада сачека на планини Руднику.

Долазак курира Главног штаба Србије и вест о покрету дивизија НОВЈ према Шумадији обрадовали су борце, политичке раднике, сараднике и симпатизере НОП-а и дале им нов подстревс за борбу.

Како су се почетком септембра четници повукли у гарнизоне или близу њих, села Шумадије остала су, углавном, слободна. Бор-

ба с непријатељем могла се водити само нападом на те гарнизоне. Окружни комитет Крагујевца је оценио да би се нападима на непријатељске гарнизоне — без обзира на то какав ће се војни резултат постићи — разбуктала борба и нанели даљи морални и политички, а можда и војни, порази непријатељу. Зато је, заједно са штабом бригаде, одлучио да бригада нападне Аранђеловац.

Из Даросаве се бригада 10/11. септембра пребацила на Ваган и Крушевачки вис, на којима је преданила. У току преподнева цестом Аранђеловац—Лазаревац прошло је више камиона с немачким војницима, али ради очувања тајности ватра на њих није отворана. Качерска четничка бригада, из Живковаца и Калањеваца, прецизно је тукла положај бригаде из топа мањег калибра.

Члан Окружног комитета Славко Зечевић известио је 11. септембра секретара Окружног комитета Крагујевца да су окупаторске снаге напустиле Аранђаловац и Лазаревац; да је главнина четничких снага упућена на фронт против дивизија НОВЈ; да тереном крстаре три четничке бригаде, свака од 300 људи, али слабе борбене вредности; да је тог дана из Аранђеловца за Лазаревац прошло 30 камиона са немачким војницима. Затим наставља:

„Углавном наша бригада је гоесподар терена. Непријатељ за сада неће моћи да јој се супротстави... Народ је на нашој страни. Уколико се ситуација мења расположење народа расте за нас. У самим четничким одредима има око 80% наших симпатизера.

Под притиском, народ се делимично одазвао четничкој мобилизацији само у оним селима где смо ми мање продрли. Несумњиво, народ је наш. Услови мобилизације су повољни . . .”⁴⁵⁹

На Вагану је 11. септембра Окружни комитет Крагујевца донео две одлуке: да се обнови 1. шумедијски одред⁴⁶⁰ и да бригада нападне Аранђеловац.^{*}

Одлуке су одмах и спроведено. Из бригаде је издвојено 30 бораца, рањених припадника тог одреда, као језгро за његову обнову. До мрака су извршене припреме за напад. Око 18 часова бригада и одред су постројени у Прогореоцима. Говорио је и командант бригаде Живомир Велешевац Бора.

Бригада и одред кранули су у први мрак. Преко Даросаве и Мисаче избили су испред насеља Сјеничани. Ту је командант бригаде издао заповест за напад.

⁴⁵⁹ Архив Србије, нерегистровано. О непријатељским снагама у крагујевачком округу, у наставку тог извештаја, пише: у Аранђеловцу је 120 жандарма (СДС — И. Ђ) са 4 пушкомитраљеза, а повремено у њему борави Аранђеловачка и Опленачка четничка бригада, које имају 7 пушкомитраљеза, италијанске пушке и мало муниције. Жандарми из Лазареваца отишли су у четнике. Лазаревачка бригада, слабо наоружана, пасивизирала се и истиче паролу да ће се само бранити ако је партизани нападну. Досада најактивнија, Качерска бригада, после два пораза, налази се у великом страху од партизана. У Белановици је око 100 жандарма.

⁴⁶⁰ Зд команданта одреда одређен је Душан Павловић Бора (тада на лечењу у Подунављу), за политичког комесара Момчило Станковић Уча, а заменика политичког комесара Добривоје Бошковић

Према подацима прикупљеним до почетка напада, у Аранђеловцу су се налазиле ове непријатељске снаге: Срески одред СДС (око 120 стражара), у станици СДС (код старе пијаце); Јуришна (око 200 четника) и 2. бригада корпуса КГГ (око 300 четника) у хотелима „Старо здање“ и „Шумадија“ (у градском парку). Око станице СДС и хотела у парку били су ископани ровови и постављене препреке од бодљикаве жице. У граду са налазила и нека мања немачка команда са непосредним обезбеђењем.

Циљ напада је био везивање непријатељевих снага ради олакшавања напада дивизијама НОВЈ, кажњавање непријатељевих сарадника и сламање непријатељевог морала.

Планом напада предвиђено је да 1. батаљон (командант Миливоје Јаковљевић) напада станицу СДС и источни део града; 2. батаљон (командант Милорад Прокић) железничку станицу и хотеле „Старо здање“ и „Шумадију“, са источне стране; 4. батаљон (командант Раденко Поповић) такође напада „Старо здање“ и „Шумадију“, са севера (од железничке пруге) и са запада, од Даросаве и Букуље; 3. батаљон (командант Бранко Ковачевић) да на Рисовачи затвори правац Аранђеловац—Топола; 1. шумадијски одред да похвата и приведе сараднике непријатеља.

Јединице су око пола ноћи кренуле на одређене задатке. Прво је 3. батаљон избио на Рисовачу и затворио правац Топола—Аранђеловац; за њим је 1. батаљон избио у источни део града и опколио станицу СДС; 2. батаљон је заузео железничку станицу и подишао хотелима са источне стране; 4. батаљон је затворио круг око хотела.

Напад је почео у 1 час 12. септембра 1944, у исто време> на све објекте?>~ТГепријатељ га је приправан дочекао и пружио жилав отпор. Командант 1. батаљона упутио је минере да експлозивом поруше станицу СДС, али они у томе нису успели, но борба је настављана. Други батаљон је заузео железничку станицу, спустио се преко главне улице до потока и напао са источне стране, преко парка, хотеле „Старо здање“ и „Шумадију“; 4. батаљон их је нападао са северне и западне стране. Јединице које су нападале. са северне стране (преко железничке пруге) наишле су испред парка, у вили „Савић“ (данашња пошта), на затвор и његове чуваре, који су пружили отпор.

Сви објекти у граду у којима се налазио непријатељ држани су под блокадом до 5 часова, при чему је отворана обострана жестока, ватра. За то време одред је ухватио и привео четири сарадника окупатора. До повлачења из града бригада није заузела објекте које је нападала.

Бригада је први пут нападала веће насељено место. Заузела је цео град, сем утврђених кућа, искидала везе непријатеља^Јали није постигла изданађење. Како се касније установило, непријатељ је био обавештен о његовом нападу. За зграде грађене од чврстог материјала, уз то и добро брањене, бригада није располагала одговарајућим наоружањем. Зато их је до престанка напада држала

у блокади. У 5 часова штаб бригаде је наредио да се јединице повуку на Жути Оглавак. У тој борби убијено је 6 стражара СДС и неколико четника, а више их је рањено. Стрељана су 4 сарадника непријатеља. Испред бункера у парку погинула је Вука Јелача Сека, политички делегат вода у 4. батаљону. Лакше је рањен командант 4. батаљона.

Увече 12. септембра бригада се пребацила у Орашац и примила око 100 нових бораца из Београда и околних села. Није било оружја за њих, па су се кретали са бригадом чекајући да негде буде заплењено.

Бригада се 13. септембра пребацила у Копљаре, а затим, ноћу на цести Топола—Младеновац, између Бељевца и Белосавца,⁵⁴⁶¹ поставила заседу непријатељу — кТЈи^први наиђе. У заседи су били 2, 3. и 4. батаљон; 1. батаљон је у Копљарском забрану обезбеђивао ненаоружане борбе и био у резерви, а 3. батаљон је обезбеђивао заседу са аранђеловачке стране. Штаб бригаде је желео да дође до оружја за нове борце.

Засада је овако постављена: 4 пушкомитраљеза на једној кривини, да туку колону с чела на деоници пута без завоја; борци 2. и 4. батаљона били су у кукурузима и ситном растињу, око 2 км дуж пута (а на 10 м од пута према Копљарима); штаб бригаде и штабови батаљона били су у стрељачком строју. Напад је требало да почне када отвори ватру група пушкомитраљеза, код које се налазио командант бригаде. На цести је био постављен бео папир, знак да се ватра отвори кад колона челом дође до њега. Није се располагало никаквим подацима о непријатељским јединицама и о времену њиховог наиласка.

Два часа после постављања заседе, од Младеновца наишла је четничка колона. Испред ње је на коњима јахала група четничких старешина и певала. Четници су марширали у колони двојних редова ГИГ такође певали. ~

Штаб бригаде је брзо донео нову одлуку да се нападне та четничка колона, с тим што ће пушкомитраљези тући колону с чела. То је била једина промена у плану. Наређење је пренето борцима. Засада је чекала, а четници полако пристизали пред њене цеви.

Засада је пропустила групу официра на коњима. Коњи су је осетили, али јахачи, заокупљени разговором, нису обратили пажњу на њихову узнемиреност. Било је око 23 часа када се дуга колона четника (шш 60()) са великом комором, нашла испред њо. Командант је дао знак и по густој четничкој колони осута је ватра. Изненађени четници су падали покошени; живи су бацали оружје и бежали. Нико није ни покушао да пружи отпор. Све је то трајало свега неколико минута. Ватра је прекинута. Борци су изашли на цесту која се црнила од четничких лешева.

⁴⁸¹ На истом месту. 26. октобра 1941. дочекао је Немце у заседи 3. батаљон 1. шумадијског одреда. Тдтд јр убијено око 120 немачких авиТатичара, официра и подофицира, који' су, после одмора у Врњачкој бањи, наишли од Тополе. Командант садашње 2. шумадијске бригаде био је тада командир чете у том батаљону. *

Убијено је око 80 четника и стражара СДС. Велики број их је рањен; заробљено је 93 Четника, углавном мобилисаних сељака. Остали су побегли. Заплењена су~2 тешка митраљеза, 12 пушко-митраљеза, око 90 пушака, 14.000 метака, доста друге опреме и /комора.

Била је то Космајска четничка бригада, мобилисана претходног дана у Марковцу и Међулужју, а наоружана оружјем су још послали Демци и Неђић. Било је у њој и стражара СДС, који су допратили оружје из Београда и остали у бригади. Четничка бригада, која се кретала ка Руднику, да се придружи онима које су покушавале да зауставе продор јединице НОВЈ преко западне Србије ка Шумадији, престала је да постоји.

Из 2. шумадијске бригаде Плинуо је један борац, од властите ручне бомбе.

Са пленом и заробљеницима бригада се пребацила у Копларе. Заплењено оружје је подељено ненаоружаним борцима.

Постројеним заробљеницима обратио се командант бригаде и рекао им да бригада тражи само кољаше, убице, и да не жели да погрешно кажњавајући оне који то нису. Остали ће ићи кућама.

Један четник је тада истрчао из строја и почео да бежи. Није далеко стигао. Другу двојицу показали су мобилисани сељаци.

Командант је позвао оне који хоће да се боре за ослобођење земље да ступе у бригаду. Јавило их се неколико. Осталима је рекао да иду кући и да се спреме за мобилизацију која ће ускоро уследити.

Из Копљара се бригада 14. септембра пре подне пребацила у Орашац, место у коме је подигнут први српски устанак. Дочекало ју је читаво село. Само ја 3. батаљон остао на Пресеки (триг. 456) као обезбеђење према Аранђеловцу.

Четници и срески одред СДС покушали су убрзо да збаце 3. батаљон са Пресеке. У једну најжешће борбе за Пресеку, појавио се и срески одред СДС из Тополе и напао, из правца Бање, леви бок 3. батаљона, који ја због тога почео да се повлачи. Штитио га је митраљеском ватром поручник Црвене армије, инжењер Коља, који је ту тешко рањен и убрзо умро.

Штаб бригаде је брзо реаговао. Положаје на Пресеки ојачао је 1. и 4. батаљоном, који су одбили јуриш четника и одреда СДС. Преко Бадљавице 2. батаљон је напао десни бок среског одреда СДС из Тополе. Батаљони су заједно извршили противнапад и присилили непријатеља да се повуче у Аранђеловац. Гонили су га до Соколског дома. Број рањених и убијених четника и стражара СДС није утврђен. Из бригаде је погинуо један, а рањена 2 борца. После ручка на Пресеки бригада се пребацила на Букуљу и ту преноћила.

Сутрадан, 15. септембра, Окружни комитет Крагујевца одржао је на Букуљи састанак са политичким радницима округа. Обезбеђивали су га 2. шумадијска бригада и 1. шумадијски одред. Разматрана је војно-политичка ситуација у округу, бригади и одреду. Пред партијску организацију постављени су, као основни, задаци:

мобилизација нових бораца, формирање нових јединица, органа власти и антифашистичких организација и помоћ јединицама НОВЈ и партизанским одредима.

У то времв је веза са Покрајинским комитетом и Главним штабом Србије, који су се налазили у јужној Србији, била успостављена преко више канала. Делегат Покрајинског комитета Србије Душан Петровић Шане писао је 10. септембра 1944. члану Покрајинског комитета Србије Момчилу-Моми Марковићу, да је „пре неки дан“ био у младеновачком округу и да поред 2. шумадијске бригаде, у коју масовно ступају нови борци, „имамо прилично јак одред који ће брзо још више ојачати“, па наставља:

„За нас је данас један од најважнијих проблема питање оружја. Ако би тај проблем решили онда би било све у реду. Да ли би ви могли да нам помогнете у томе? Ако би дошло у обзир какво упуштање онда би то опет најзгодније било да се учини код Радована (у Даросави, родном аелу Радована Грујића — И. Ђ)..“⁴⁸²

Неколико дана касније, Душан Петровић Шане извештава секретара Покрајинског комитета Србије Благоја Нешковића Михаила да 2. шумадијска бригада има око 600 бораца, од којих је око 150 чланова Партије; да је стање у бригади врло добро; да у младеновачком и крагујевачком округу делују доста јаки одреди; да је стање у младеновачком округу, чијем је састанку Окружног комитета пре неки дан присуствовао, најбоље у овом делу Србије, јер су у њему формиране све антифашистичке организације и народноослободилачки одбори, који су се повезали са народом. О општем стању у Шумадији он пише:

„Непријатељ је страховито деморалисан због опште ситуације код нас и у свету. Народ је подигао главу и хоће борбу. Непријатељске снаге су ове: свако среско место има 150—200 жандарма, сваки срез има своју четничку бригаду која броји 300—400 људи. Квалитет четничких бригада је лош . . . У свакој бригади нема више од 20 активца са највише 10 аутомата (пушкомитраљеза — И. Ђ), а има их и без пушака.

Народ се одупире њиховој присилној мобилизацији, а мобилисани дезертирају . . .

Хедан од најважнијих проблема за нас јесте питање ојужја /и мутМи,ије,~на~онда друго, питање одела и обуће"за борце. Ово^ггрво ре~свакакоб важније. Ако би нам ви у томе помогли ми би убрзо дил/^читав народ на устанак. Гледајте свакако да нас у томе помогнете и то што пре. Нарочито у обзир долазе пушкомитраљези, машингевери и минобаџачи. Ја ћу о свему и ви, молим вас, одмах предузмите мере. Подвлачим вам још једном, да је то за нас од велике важности . . .

Још једном, друже Михаило, гледај на сваки начин да нам што пре уручиш оружје и муницију. Ја сам са другарицом све уредио: време, место и знакове . . .

⁴⁸² Архив Србије, (ИИРС), нерегистровано.

*Данас смо вршили напад на Аранђеловац. Резултат борбе је овакав: уништили смо десетину петоколониша, 6—7 жандарма и велики број четника. Уз то извршили смо конфискацију непријатељских ствари. Тачан резултат борбе још није довољно познат. Ми смо имали двојицу мртвих и једног лакшег рањеног . . .*⁴⁶³

У СУСРЕТ ДИВИЗИЈАМА НОВЈ

Долазак дивизија НОВЈ у Шумадију и њено скоро ослобођење најавио је Округни комитет Крагујевца 15. септембра 1944. прогласом:

НАРОДУ ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ!

Слобода куца на капијама наше домовине. Руске трупе налазе се у Југославији. Наше славне дивизије праћене грмљавином топова наступају од Ужица . . .

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ!

Три године крвави окупатор у сарадњи са Недићем, Љотићем и Дражом Михаиловићем пљачкао је твоју имовину, палио твоје домове, убијао твоје кћери и синове. Три године крвави зликовци муче твоје миле и драге . . .

ОЧЕВИ, МАЈКЕ, ЖЕНЕ И СЕСТРЕ!

Ви сте много пропалили и много сте пролили суза. Сад... обришите сузе и смело подигните главу. Рат је на крају. Слобода је на помолу ...

ОМЛАДИНО ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ!

Сада на крају рата кољачки бандити Калабић, Бата, Недељковић, Васиљевић и други мобилишу те и гоне да се бориш против своје браће и другова партизана . . .

ЗАВЕДЕНИ И МОБИЛИСАНИ СЕЉАЦИ, НЕДИЋЕВЦИ И ЉОТИЋЕВЦИ!

Кидајте са издајничком службом док није доцкан. . . Прилазите НОВЈ...

НАРОДЕ НАШ!

Устајмо сви на оружје у свети Народноослободилачки рат . . .
15. IX 1944. године *КПЈ ОК КРАГУЈЕВАЦ*⁴⁶⁴

⁴⁶³ Архив Србије, нерегистровано.

⁴⁶⁴ Архив за раднички покрет Југославије, Србија П/248.

Бригада је 15. септембра кренула из Бање према планини Руднику, прошла је кроз Брезовац и преноћила у Горњој Трешњевици. Ту је борцима саопштено да иду у сусрет дивизијама НОБЈ, које надиру ка Шумадији. Бреме је било захладнило и почела је да пада киша.

Ујутро 16. септембра бригада је наставила покрет. У Горњој Шаторњи наишла је на један четнички батаљон, разбила га и око подне стигла у Јарменовце, где се оместила у Дечји дом. Ускоро су четници са околних висова отворили ватру, а ОД "Доње Шаторње" наишло је 6 камиона Немаца. Развила се борба. Део штаба бригаде, са 3. и 4. батаљоном, пребацио се на Паљевине на планини Рудник. Са њима још био и Душан Петровић Шане. Командант бригаде, са делом штаба и 1. и 2. батаљоном одбио је напад Немаца, СДС и четника, па су те јединице остале да преноће у Дечјем дому.

Упутства 17. септембра. Упућен је заменик команданта бригаде Радивоја Тусловић са одељењем бораца преко Рудника да успостави везу с јединицама 21. дивизије НОБЈ. Тог дана је 21. српска дивизија без Јорџа Гаузра варшавитицу Рудник; њене бригаде су биле 2. пролетерска на Грчком гробљу, 5. српска у Мајдану и 4. српска са штабом дивизије, у Љутовници.

Командант 5. српске бригаде известио је 18. септембра у 10 часова штаб дивизије:

„17. ов.м. у 24 часа стигли смо у Мајдан, 7 км од Рудника. Ред и дисциплина добри, људи уморни . . . нешто нових мобилисано.

У Руднику нема непријатељских снага. Јуче су побегли преко Лазареваца за Београд. Већи број разбијених четничких група лута по околини.

Данас, 18. септембра у 10 часова продужавам у три колоне ка Страгарима о којима нема никаквих података.⁴⁶⁵

Сутрадан, 18. септембра, у 18 часова, 2. пролетерска бригада је ушла у Горњи Милановац који је ослободила 17. дивизија претходног дана, и затворила правац према Чачку. У Врачевшницу је ушла 4. српска и затворила правац према Крагујевцу, а 5. српска бригада је достигла линију Шаторња—Страгари и затворила правац према Тополи. Тако се 2. шумадијска бригада нашла у зони 21. српске дивизије, чији је; штаб био у Горњем Милановцу.

Крећући се у три колоне преко планине Рудника, 5. српска бригада је 18. септембра око подне испред Страгара разбила мању четничку јединицу и ушла у село. Бригада је распоредила батаљоне да затвори правац Топола—Рудник—Горњи Милановац: 1. у Страгарима; 2. са штабом бригаде и његовим приштапским јединицама, у Доњој Шаторњи; 3. у Горњој Трешњевици и 4. у варошици Руднику.

⁴⁶⁵ Архив ВИИ, К-1040, Ф-6, рег. бр. 32.

Око 9 часова 17. септембра, 1. и 2. батаљон 2. шумадијске бригаде кренули су из Јарменоваца на Паљевине, где се скупила цела бригада. За то време Радивоје Ђусловић, заменик команданта бригаде, је успоставио везу са 2. пролетерском бригадом.

Друга шумадијска је преноћила на Паљевинама. Одатле је 18. септембра пошла ка Букуљи да се повеже са 5. крајишком дивизијом, која је продирала према Аранђеловцу. Са бригадом су кренуле породице сарадника НОП-а из села испод Рудника, јер нису смгле остати у селима плашећи се четничке освете. Око 16 часова, испред Доње Шаторње, орела се са 4. батаљоном 5. српске бригаде, који је ишао ка Руднику. Била је то велика радост. Борци су се поздрављали, грлили, пуцало се у ваздух. Из села су истрчали штаб 5. бригаде, 2. батаљон и остале јединице које су биле ту. Радост се пренела на читаво село.

Бригада је преноћила у Доњој Шаторњи, а ујутру наставила покрет правцем: Доња и Горња Трешњевица—Велика бара (к. 528)—Капетанови станови—Врбица (коса Дугајлија).

Око 11 часова 19. септембра, 1. моторизовани пук „Бранденбург“ кренуо је из Тополе да нападне бригаде НОВЈ у Доњој Шаторњи и Белановици, заустави њихов продор и одбаци их што даље од пута Топола—Младеновац. Већа немачка моторизована колона кренула је, са 80 камиона, цестом Топола—Бања—Врбица—Марков Таван, где је око 12 часова срела 1. бригаду 5. дивизије. Мања немачка колона кренула је ујутру правцем Топола—Доња Шаторња—Рудник.

Мања немачка колона упутила је део снага преко Трешњевице да заузме доминирајуће висове и заобиђе 2. батаљон 5. српске бригаде у Доњој Шаторњи, са оверне стране. Ове снаге су око 8 часова среле 2. шумадијску бригаду на Трешњевичком гробљу, где је дошло до оштре сусретне борбе, која је вођена до 10 часова. Немци су јаком ватром, нарочито из флакова, засули бригаду и напали је са пешадијом и 2 тенка. Један тенк је ручним противтенковским бомбама уништио борац Чедомир Белановић, а други црвеноармејац Вања из „дон-була“. Немци су одбачени према цести Топола—Доња Шаторња.

Док се водила борба око Трешњевичког гробља, Немци су са 8 камиона и 3 мотоцикла упали у Доњу Шаторњу и потисли из ње 2. батаљон 5. српске бригаде, који се повукао према Руднику, „посео прве погодне положаје, зауставио даљи продор Немаца и читав дан и ноћ одбијао њихове нападе. Из 5. бригаде је погинуло 4 борца и 1 командир чете, а 6 их је рањено. У оперативном дневнику 5. српске бригаде пише: „2. шумадијска бригада уништила је камионе и неколико тенкова непријатеља, па се он без моторизације вратио у Тополу“. Сутрадан, 20. септембра у 8 часова, јединице 5. српске бригаде избациле су Немце из Доње Шаторње и заузеле; раније положаје.⁴⁶⁶

⁴⁶⁸ Архив ВИИ, К-1040, Ф-6, рег. бр. 53—1.

Наступајући ка Аранђеловцу, 5. дивизија је 17. септембра порушила железничку пругу Чачак—Београд, између станица Крива Река—Бабајић—Љиг, и на Врлаји разбила Руднички четнички корпус.⁴⁶⁷ Њене две бригаде, 4. и 10, преноћиле су 17/18. септембра у Белановици и Драгољу.

У рејону Белановица—Драгољ 5. дивизија је 18. септембра разбила већу групу четника⁴⁰⁸ и на цести Горња Трешњевица—Белановица порушила шест мостова, на цести Рудник—Беланица 3 деонице пута. Око 15 часова у Јешовик је стигла 1. крајишка бригада.⁴⁶⁹ Поред тога, штаб дивизије је прикупљао податке о непријатељу у Аранђеловцу и околини. У томе су му помогли политички радници качерског и орашачког среза. У Тополи су се налазили Немци и домаћи издајници, с обезбеђењем на планини Венчац. Цестом Топола—Младеновац сваког дана су се повлачиле немачке колоне ка Београду. Железничка пруга Младеновац—Аранђеловац—Лајковац није радила, јер су је претходних дана порушили шумадијски партизани. Увече је штаб дивизије депешом известио штаб Оперативне групе дивизија:

*„У Аранђеловцу 1.200 недићеваца и четника. У Лајковцу око 10 белогардејаца или фолксдојчера. У Лазаревцу мање Недићеве и Дражине снаге. О Дражи немамо података“.*⁴⁷⁰

На основу прикупљених података, штаб 5. дивизије је израдио план, а ЈЈ1 Јзептембра издао заповест за напад на Букуљу, Ашићеловац и Тополу. Предвидео је да се разбију четничко-недићевске снаге у рејону Аранђеловца и Тополе, ослободи Аранђеловац и, евентуално, Топола, и поруши железничку пругу Младеновац—Смедеревска Паланка, у циљу обезбеђења од напада из тог правца.

Почетак напада на Аранђеловац и Тополу одређен је за 19. септембра у 12 часова. То време је намерно изабрано, јер га непријатељ није очекивао, пошто су до тада напади партизана извођени углавном ноћу.

Пред почетак напада, у штаб дивизије је стигао Душан Петровић Шане. Он је помагао у планирању напада на Аранђеловац

⁴⁶⁷ Руднички четнички корпус је посео Котрљу (к. 412) и Врлају (к. 343) са 500—600 четника. 1 противколским топом, 1 авионским митраљезом од 80 мм и десетак пушкомитраљеза. Штотла га је, из покрета, 4. крајишка бригада, разбила и одбацила преко села Шутаца. Убијено је 48, а заробљено 25 четника, од којих је 15 ступило у бригаду; остали су пуштени кућама. Заплењено је: један авионски митраљез са 200 метака, 72 гранате за топ калибра 37 мм, 2.000 метака, 2 коња и 70 кг дувана. Бригада није имала муниције.

⁴⁶⁹ Том приликом је убијено 47, а заробљено 130 четника, углавном мобилисаних сељака; заплењено је 4 пушкомитраљеза, 58 пушака, 4 пиштоља, 3.000 метака и 6 коња.

⁴⁶⁹ Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 103. На пролазу кроз Козељ 4. батаљон 1. крајишке бригаде убио је 3 четника а заробио 104 мобилисана сељака и пустио кући. Заплењено је 3 пушкомитраљеза, 30 пушака, нешто муниције и 6 коња.

⁴⁷⁰ Архив ВИИ, К-372, Ф-2, рег. бр. 4.

и известио да се 2. шумадијска бригада налази у Доњој Шаторњи, 1. шумадијски одред у Даросави, а Космајски одред у Космају и Подунављу.

ПокрОт бригаде 5. дивизије почео је према заповести. Око 11 часова 19. септембра, 2 батаљона 4. крајиш(ке) бригаде спустила су се са Вагана у Даросаву, где су нашли 1. шумадијски одред.⁴⁷¹

Крајишници су у селу остали кратко. С борцима 1. шумадијског одреда наставили су покрет правцем Орашац—Марковац, где су поставили две заседе. На Аранђеловац је са Пресекч нападао 3, а од Даросаве 4. батаљон 4. крајишке бригаде.

У покрету ка Тополи, 10. крајишка бригада је у Горњој Трешњевици наишла на 2. шумадијску бригаду и ватром из минобацача подржала њено одбијање немачког напада. Кад су се Немци повукли, она је продужила за њима ка Тополи, а 2. шумадијска ка Врбици, и на том путу се срела са 1. крајишком бригадом.

Из Јеловика је једна колона 1. крајишке бригаде стигла преко планине Букуље и без отпора се спустила у рејон Киселе воде. Друга колона је, крећући се ка Балабанцу, у рејону Зарића гробља наишла на 2. шумадијску бригаду, која јој је долазила са десног бока:

— Ко је тамо, питали су Крајишници.

— Овде 2. шумадијска бригада — одговорио је командант 4. батаљона Раденко Поповић.

— Ви сте ђикани! Удри ђикане! Хватај ђикане! — викало је више Крајишника и отворило ватру.

Почело је црепуцавање. Али је убрзо наишао замењик команданта 1. крајишке бригаде Љубомир Јајчанин Бели и наредио прекид ватре. Веза је успостављена и тако су се бригаде састале пред почетак борбв са Немцима, тако рећи на полазном положају за напад.

Друга шумадијска бригада је непланирано, из покрета, ушла у борбени поредак 5. дивизије, између 1. и 10. крајишке бригаде, и кренула са 1. крајишком у напад на Аранђеловац. Код Травног поља, Балабанца и Марковог тавана сударили су се из покрета с моторизованом немачком колоном 1. пука „Браденбург“, која је око 11 часова кренула из Тополе. Крајишници су отворили ватру из противколског топа и минобацача и одмах са Шумадинцима прегшли у

⁴⁷¹ Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 70.

Славка Петровић-Муњас, политички радник држала је тада састанак сеоског „Активa СКОЈ-а, јГ“ овако описује тај догађај:

„Сви смо се загледали у колону и питали чија је, док неко не рече: То је наша војска!

Сви смо то некако осетили целим својим бићем и потрчали колони у сусрет. Срели смо је на цести. Настала је неописива радост. Проломили су се узвици одушевљења. Пуцало се у вис, бацале капе и оружје. Грлили смо се и љубили са Крајишницима. Девојке су доносиле цвеће и китиле борце. Загрљени и са песмом ушли смо у Даросаву. За час се скупило цело село. Одушевљено клицање се појачавало. Старије жене изнеле су борцима понуде. Мењали смо са Крајишницима драге успомене, најчешће оружје. Сви су били одушевљени“.

напад. Немце је изненадила и појава партизана и брзина и жестина њиховог напада. Они нису издржали напад већ су се у неред у брзо повукли ка Тополи, напуштајући камионе, оружје и опрему.

Са Букуље и Балабанца, 1. крајишка и 2. шумадијска бригада продужиле су напад. До 19 часова ослободиле су цео Аранђеловац, осим два хотела у парку, „Старо здање“ и „Шумадију“, и станицу СДС, изнад старе пијаце. Из њих су четници и СДС наставили да пружају отпор, па је борба са њима вођена целу ноћ”.⁴⁷²

Пред вече су у Врбицу, у заселак Војчинце, стигли командант 5. дивизије Милутин Морача, политички комесар Илија Матерић и делегат Покрајинског комитета Србије Душан Петровић Шане и ту су се састали са штабом 2. шумадијске бригаде.

Када је избио на планину Венчац, командант 10. крајишке бригаде видео је да су Немци продрли из Тополе у Доњу Шаторњу и да воде борбе са 5. српском бригадом 21. дивизије, и држе широк појас поред цесте- на десном крилу бригаде. Он је батаљоне усмерио ка њима: 1. правцем Прокоп (к. 399)—Винча; 2. правцем Липовац—Караула (к. 378); 3. ка Бањи, да прекине везу Топола—Аранђеловац, а 4. је оставио у обезбеђењу болнице на Венчацу.

Топола тога дана није ослобођена, али је напад успео. Велики број немачких војника је убијен и рањен и доста је плена задобијено. Било је заплењено неколико топова, али су их Ндмци противнападом повратили.⁴⁷³

Штаб 5. дивизије је увече известио штаб 1. пролетерског корпуса:

*„Са нама је Друга шумадијска бригада, учествује у борби”.*⁴⁷⁴

О учешћу 2. шумадијске бригаде у ослобођењу Аранђеловца, штаб 5. дивизије известио је 21. септембра штаб 1. пролетерског корпуса:

*„У борби 19. о.м. на сектору Венчац—Капетанови станови учествовала је и XXI српска ударна (II шумадијска) бригада. За ову бригаду нисмо знали до почетка борбе, наине пошто су успоставили везу са нашом деснокрилном јединицом. Они су у борби убили 2 Немца и 7 четника. Имали су 2 мртва и 3 рањена . . .”*⁴⁷⁵

Борба за ослобођење Аранђеловца водиола се и 20. септембра. У 9 часова заузета је станица СДС; из ње су само појединци успели побећи у правцу Тополе. Већина је изгинула или заробљена. Из хотерга су четници пружали жилав отпор, очекујући помоћ Немаца из Тополе и Младеновца. Зидови хотела одолевали су топовским

⁴⁷⁸ Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 92 и 103.

⁴⁷¹ Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 92 и 103.

⁴⁷⁴ Архив ВИИ, К-372, Ф-2, рег. бр. 4.

⁴⁷⁵ Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 103. Наредбом ГШ НОВ и ПО Србије од 19. септембра 1944. године 2. шумадијска бригада је преименована у 21. српску бригаду.

гранатама калибра 37 мм. Пушкомитраљесци су засипали ватром прозоре и врата на зградама и онемогућавали четницима отварање ватре или пробијање из зграде.

После неколико позива на предају, предало се двадесетак мобилисаних сељака. Четници су се почели масовно предавати тек када је око 15 часова једним буретом пуним експлозива у зиду „Старог здања“ отворена рупа, кроз коју су борци упали у зграду.⁴⁷⁶

У депешу од 20 септембра штаб 5. дивизије известио је штаб 1. пролетерског корпуса:

„Заузели смо последње упориште у граду. Има више стотина мртвих четника. Заробљено доста. Јавићемо детаљније. Наше јединице су распоређене према Тополи, Младеновцу и у Аранђеловцу“⁴⁷⁷

О учешћу 21. српске бригаде у ослобођењу Аранђеловца њен штаб је 21. септембра у 10 часова известио штаб 5. дивизије:

„Ова бригада водила је 19. овог месеца борбу са Немцима у садејству са јединицама које су вршиле напад на Аранђеловац.

На нашем сектору нађено је 6 мртвих четника, 1 љотићевац и 2 Немца. Укупно 9 мртвих.

Наши губици у борбама 19. и 20. овог месеца износе: 2 мртва и 3 рањена друга.

Плен који је узет у Аранђеловцу и на терену предат је Команди места у Аранђеловцу ради упућивања на одређено место...“⁴⁷⁸

О резултатима борбе од 19. септембра у 12 часова до 20. септембра у 16 часова штаб 5. дивизије известио је штаб 1. пролетерског корпуса:

„Немачки губици: мртвих нађено 138 са 4 официра.

Уништено: 3 борна кола са топовима, 3 танкете, један моторизовани пољски топ 80 мм, 1 топ 20 мм, 23 камиона, 4 луксузна аутомобила, 7 троколица, 1 мотоцикл.

Оштећена двоја моторизована мунициона кола.

Заплењено: 6 камиона, 4 мотоцикла, 2 радионичка кола, 1 санитетски аутомобил.

Четнички губици:

Мртвих нађено 396, већином брадоња, а заробљено 420. Међу њима има мањи број недићеваца.

Заплењено: 4 „шарца“, 355 пушака, 5 стројница, 19 пиштоља, око 45.000 метака, 350 ручних бомби, 200 кг експлозива, 1 противколски бацач, 3 кола ћебади, ранаца и других ситних ствари.

Срушена ћуприја од 20 м код школе у Марковцу.

⁴⁷⁶ О часу престанка отпора у Аранђеловцу извори се не слажу. Према извештају штаба 1. крајинске бригаде отпор је престао „око 17 часова“ (Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 92); према извештајима штаба 5. дивизије у 16 и 18 часова (Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 103 и књ. 13, док. бр. 9).

⁴⁷⁷ Архив ВИИ, К-373, Ф-2, рег. бр. 4.

⁴⁷⁸ Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 107.

У свим борбама ми смо имали 24 мртва и 63 рањена, од којих 19 теже.

Становиштво Аранђеловца и околине дочекало је са одушевљењем наше борце. За време борбе грађани и сељаци доносили су нашим борцима и рањеницима храну и разне поклоне. Нарочито је имало одјека разбијање немачке моторизоване колоне и четничких банди, као и ослобођење 50 талаца из хотела „Шумадија“, које су четници тукли и мрцварили тако да су неки однесени на носилима. Међу таоцима било је десетак жена”.⁴⁷⁹

О борби за ослобођење Аранђеловца командант 5. дивизије Милутин Морача записао је у свом Ратном дневнику:

„По начину дејства, времену почетка напада и постигнутим резултатима борба за ослобођење Аранђеловца спада у једну од нај-успелијих и најпоучнијих операција 5. дивизије”.⁴⁸⁰

Око 18 часова 20. септембра, тек што је борба преетала, у ослобођеном Аранђеловцу одржан је митинг коме је присуствовала велика маса људи, жена и омладине из града и околних сељака. На њему су говорили члан Покрајинског комитета Србије Душан Петровић Шане, командант 5. дивизије пуковник Милутин Морача и командант 2. шумадијске, тада већ 21. орпске, бригаде Живомир Белошевац Бора.

Командант 5. дивизије депешом је те вечери известио штаб 1. пролетерског корпуса:

„Народ нас је у Аранђеловцу изванредно дочекао. На збору 20. увече дошло је преко 1.000. Формирамо наше власти. Треба доставити оружја”.⁴⁸¹

Истог дана је секретар Окружног комитета Крагујевца Душан Петровић Шане упутио депешу секретару Покрајинског комитета Србије Благоју Нешковићу Михајлу, која гласи:

„Мирко (Милојковић — И. Ђ) стигао. Лела (Оливера Сучић, курир — И. Ђ) је кренула ка Вама. За скупљање људи кбје тражите (делегате за заседање АВНОС-а — И. Ђ) треба ми 10 дана. Јавите да ли је то доцкан или ипак да кренемо. 21. српска ударна бригада формирана 20. јуна (треба: реорганизована 25. јуна — И. Ђ) 1944. године, сада броји 600 бораца. У ноћи 15. ов. мес. ова бригада потукла је на друму Београд—Топола четничку групу од 700. Убијено и заробљено 60. Заплењено 12.000 метака, 6 аутомата (пушкo-митраљеца — И. Ђ) и друге одеће и спреме”.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Зборник, том I, књ. 12, док. бр. 103. и књ. 12, док. бр. 194.

⁴⁸⁰ Милутин Морача, Ратни дневник, стр. 284.

⁴⁸¹ Архив ВИИ, К-372, Ф-2, рег. бр. 4.

⁴⁸² Исто. Мирка Милојковића упутио је 3. септембра ПК КПЈ за Србију у Окружни комитет Крагујевца, са директивама и пропагандним материјалом. (Архив Србије, ОК Ар.-492).